

ΔΕΙΚΤΕΣ ΛΟΓΟΥ
Αντωνίου Κυριάκος
A.M.:1560200400381

1. Εισαγωγή

Οι Halliday και Hasan στο κλασικό έργο τους για τη συνοχή στα Αγγλικά (1976) κάνουν λόγο για πέντε κατηγορίες συνοχικών μηχανισμών οι οποίοι βοηθούν στη δημιουργία ενός κειμένου: αναφορά, επανάληψη, υποκατάσταση, έλλειψη και συνδετικότητα. Οι ίδιοι μελετητές ορίζουν τη συνδετικότητα σαν ένα τύπο σημασιολογικής σχέσης, κατά τον οποίο δηλώνεται πώς αυτό που ακολουθεί συνδέεται συστηματικά με αυτό που προηγείται (1976: 227). Ακολούθως διακρίνουν τέσσερις κατηγορίες συνδετικότητας: προσθετική, αντιθετική, αιτιακή και χρονική. Κατά τη Schiffrin, «παρόλο που οι Halliday και Hasan δεν κάνουν ξεκάθαρα λόγο για δείκτες λόγου, η ανάλυση που πρότειναν για τη συνοχή περιέλαβε λεξικά στοιχεία (όπως τα *και*, *αλλά*, *επειδή* κ.α.), τα οποία μετέπειτα συμπεριλήφθηκαν στην κατηγορία των δεικτών λόγου και εισηγήθηκαν λειτουργίες γι' αυτά που εν μέρει μπορούν να παραλληλιστούν με αυτές των δεικτών λόγου» (2003: 55).

Ο όρος δείκτες λόγου (discourse markers) εισήχθηκε για πρώτη φορά από τη Schiffrin στο ομώνυμο έργο της (1988) όπου και ορίζει τους δείκτες λόγου ως «διαδοχικά εξαρτημένα στοιχεία που κατατεμαχίζουν ενότητες του λόγου» (1988: 31, μετάφραση από το Γεωργακοπούλου & Γούτσος 1999: 129). Σύμφωνα με τη Schiffrin, τα συνδετικά στοιχεία δεν λειτουργούν απλά ως μηχανισμοί συνοχής αλλά και ως μηχανισμοί συνεκτικότητας υποδηλώνοντας κειμενικές σχέσεις σε όλα τα επίπεδα του λόγου ανάμεσα σε ό,τι λέγεται, ό,τι πράττεται και ό,τι γίνεται αντιληπτό. Οι δείκτες λόγου επιδεικνύουν πολλαπλές λειτουργίες σε διάφορα πεδία ομιλίας (όπως τα ονομάζει) τα οποία αναφέρονται στις σχέσεις λογικής πληροφορίας (ideational plane), στις δομές συνδιαλλαγής (exchange structures), στις δομές δράσης (action structures), στις πληροφοριακές καταστάσεις (information states) και στο πλαίσιο συμμετοχής (participation plane). Στη θεωρία της Schiffrin έχει ασκηθεί σοβαρή κριτική ιδιαίτερα όσον αφορά στην περιορισμένη ισχύ και ερμηνευτική αξία των πεδίων ομιλίας, ενώ συγκεκριμένες λειτουργίες που εισηγείται για συγκεκριμένους δείκτες λόγου έχουν αμφισβητηθεί (βλ. Redeker 1991).

Παρ' όλα αυτά οι μελετητές συμφωνούν στις βασικές αρχές της θεωρίας της Schiffrin που αφορούν στον ανισομορφισμό και την πολλαπλότητα των λειτουργιών

των δεικτών λόγου. Σύμφωνα με την πρώτη αρχή, κάθε δείκτης λόγου μπορεί να υποδηλώνει περισσότερες από μία λειτουργίες, αλλά και κάθε λειτουργία μπορεί να υποδηλώνεται με περισσότερους από ένα δείκτες. Σύμφωνα με τη δεύτερη αρχή, οι ίδιοι δείκτες λόγου μπορούν να υποδηλώνουν σχέσεις διαδοχικότητας αλλά και λογικής πληροφορίας και προθετικότητας (Γεωργακοπούλου & Γούτσος 1999: 129).

Μετά τη δημοσίευση του έργου της Schiffrin η έρευνα για τους δείκτες λόγου έχει αναπτυχθεί με ραγδαίους ρυθμούς, χωρίς όμως οι μελετητές να συμφωνούν απολύτως ως προς τα γλωσσικά στοιχεία που πρέπει να συμπεριληφθούν στην κατηγορία των δεικτών λόγου σε κάθε γλώσσα. Γενικά οι δείκτες λόγου αποτελούν μια ετερογενή κατηγορία που περιλαμβάνει μεμονωμένα μορφικά στοιχεία ή φράσεις, που παραδοσιακά ανήκουν στους συνδέσμους (όπως *αλλά, λοιπόν, δηλαδή*), στα επιρρήματα και τις επιρρηματικές φράσεις (όπως *έτσι, τελοσπάντων, πάντως* κ.α.), σε παραδοσιακά μόρια και παρενθετικές φράσεις (όπως *α, και που λες* κ.α.) και σε προθετικά σύνολα (π.χ. *γι' αυτό*). Βασική προϋπόθεση για να συγκαταλεγεί ένα στοιχείο στην κατηγορία των δεικτών λόγου είναι να επιτελεί κειμενική λειτουργία, να «δείχνει» δηλαδή ένα τμήμα κειμένου, συμβάλλοντας έτσι στη γενικότερη οργάνωση του κειμένου. Παρ' όλα αυτά πέρα από το κειμενικό επίπεδο ένας δείκτης λόγου είναι δυνατόν να λειτουργεί και σε άλλα δύο επίπεδα, το διαπροσωπικό και της λογικής πληροφορίας¹, επιδεικνύοντας έτσι μια σειρά από άλλες, δευτερεύουσες όμως λειτουργίες. Ένας δείκτης λόγου λειτουργεί στο επίπεδο της λογικής πληροφορίας, όταν καθορίζει σημασιακές σχέσεις ανάμεσα σε δύο τμήματα του κειμένου με βάση το σημασιολογικό περιεχόμενό του. Το διαπροσωπικό επίπεδο αναφέρεται στη σχέση ανάμεσα σε δύο τμήματα κειμένου ως προς τη συνεισφορά τους σε ένα γενικό σκοπό και τις υποκείμενες προθέσεις του ομιλητή να επιτύχει συγκεκριμένα αποτελέσματα στο δέκτη (Georgakopoulou & Goutsos 1998: 891).

Ο ρόλος των δεικτών λόγου είναι κυρίως διαδικαστικός. Παρέχουν δηλαδή πληροφορίες για την οργάνωση του κειμένου, αποσαφηνίζοντας τις δομικές του σχέσεις και υπαγορεύοντας τον τρόπο με τον οποίο ο ακροατής ή ο αναγνώστης θα το ερμηνεύσει. Συνεισφέρουν έτσι στην πρόσληψη του κειμένου από το δέκτη και τον απαλλάσσουν από την περιττή προσπάθεια κατανόησης του. Σύμφωνα με τη θεωρία των Sperber και Wilson (1995) για να κατανοήσει ο συνομιλητής ένα εκφώνημα, να το εντάξει δηλαδή σ' ένα συνεκτικό κείμενο χρησιμοποιεί σχετικές πληροφορίες που

¹ Πρόκειται για το σχήμα διαίρεσης των μετακειμενικών λειτουργιών της γλώσσας σε τρία μέρη που προτείνει ο Halliday (1985 στο Georgakopoulou & Goutsos 1998: 891).

του παρέχονται από το περικείμενο. Κάνει μια υπόθεση ότι το εκφώνημα μπορεί να ερμηνευθεί μόνο σχετιζόμενο με το προηγούμενο κείμενο, την οποία και επιβεβαιώνει με βάση το περικείμενο. Οι δείκτες λόγου λειτουργώντας στο επίπεδο της συνοχής υποδεικνύουν συγκεκριμένο τρόπο κατανόησης του εκφωνήματος και έτσι οι πιθανές υποθετικές ερμηνείες του ελαχιστοποιούνται .

Κατά τους Γεωργακοπούλου & Γούτσο (1999: 133), παρά τις οποιεσδήποτε επιμέρους διαφορές τους οι δείκτες λόγου παρουσιάζουν ορισμένα τυπικά χαρακτηριστικά: συντακτικά ανήκουν στους περιφερειακούς και όχι στους κεντρικούς όρους (υποκείμενο, κατηγορημα, συμπληρώματα) της πρότασης, καταλαμβάνουν τις περισσότερες φορές αρχικές θέσεις στο εκφώνημα και μεταβατικές θέσεις στο κείμενο (αρχή και τέλος ενοτήτων), συνήθως στερούνται σημασιολογικού ή λογικού περιεχομένου και τέλος ο πραγματολογικός τους ρόλος επεκτείνεται στην ένδειξη σχέσεων διαδοχικότητας, λογικής πληροφορίας και προθετικότητας στο κείμενο. Άλλοι μελετητές προσθέτουν ότι οι δείκτες λόγου δεν συντάσσονται με τους παρακείμενους όρους και γι' αυτό μπορούν να παραλειφθούν χωρίς επιπτώσεις στη σύνταξη του εκφωνήματος (Schiffrin 1988: 32), και ότι σχετίζονται με την κατάσταση της ομιλίας και όχι με την κατάσταση για την οποία γίνεται λόγος (Hölker 1991: 78-79). Τέλος πολλοί μελετητές (π.χ. Georgakopoulou 1997:99) επισημαίνουν την προσωδιακή ανεξαρτησία που χαρακτηρίζει αρκετούς δείκτες λόγου στις περισσότερες γλώσσες ή ιδιαίτερα προσωδιακά χαρακτηριστικά που συνοδεύουν την εμφάνισή τους στον αυθόρμητο προφορικό λόγο και συντείνουν στην προβολή τους ως ξεχωριστές οντότητες μαζί βέβαια με την εξέχουσα πρώτη θέση στο εκφώνημα.

Πολύ σημαντική στα Νέα Ελληνικά είναι και η διάκριση ανάμεσα σε δείκτες λόγου και συνδέσμους, όπως επισημαίνουν οι Γεωργακοπούλου & Γούτσος (Γεωργακοπούλου & Γούτσος 1999:127-133). Ένας δείκτης λόγου διαφοροποιείται από ένα σύνδεσμο στο ότι η λειτουργία του δεν περιορίζεται στο να καθιστά σαφείς σχέσεις μεταξύ δύο διαδοχικών προτάσεων, αλλά εκτείνεται σε ολικό κειμενικό επίπεδο, δημιουργώντας δεσμούς ανάμεσα σε μεγαλύτερα τμήματα κειμένου. Με λίγα λόγια, ένας δείκτης λόγου έχει λειτουργία υπερεκφωνηματική σε αντίθεση με τους συνδέσμους που ο ρόλος τους περιορίζεται στη διασαφήνιση ενδοεκφωνηματικών ή διεκφωνηματικών σχέσεων. Ένας άλλος παράγοντας που παίζει σημαντικό ρόλο στη διάκριση ανάμεσα σε ένα δείκτη λόγου και ένα σύνδεσμο είναι η κατανομή στο εκφώνημα. Στην πλειοψηφία τους οι δείκτες λόγου τείνουν να

καταλαμβάνουν την αρχική θέση στο εκφώνημα, σε αντίθεση με τους συνδέσμους που «πρτοτιμούν» ενδιάμεσες θέσεις. Σχετική είναι και η τάση των δεικτών λόγου να εμφανίζονται σε θέσεις στρατηγικής σημασίας για την οργάνωση του κειμένου, όπως είναι η αρχή ενοτήτων (αφηγηματικά επεισόδια ή μέρη ρητορικής δομής). Οι δείκτες λόγου λειτουργούν σε ολικό κειμενικό επίπεδο σε έναν κάθετο άξονα του κειμένου, ενώ οι σύνδεσμοι διαδραματίζουν τοπικό πληροφοριακό ρόλο σε έναν οριζόντιο άξονα.

Στο πλαίσιο αυτό, στην παρούσα εργασία επιχειρείται ο εντοπισμός και η περιγραφή της λειτουργίας των δεικτών λόγου μέσα από την ανάλυση περίπου 60 λεπτών αυθόρμητου προφορικού λόγου. Συγκεκριμένα η ανάλυση στηρίχτηκε στα δεδομένα τριών διαφορετικών απομαγνητοφωνημένων κειμένων (περίπου 12 000 λέξεις στο σύνολό τους). Το πρώτο κείμενο περιλαμβάνει περίπου 30 λεπτά συνεχούς φυσικής συνομιλίας (περίπου 5 500 λέξεις) ανάμεσα σε 8 άτομα συγγενικού κύκλου, διαφόρων ηλικιών και από τα δύο φύλα, τα οποία συζητούν γύρω από το πρωτοχρονιάτικο τραπέζι. Το δεύτερο κείμενο αποτελείται από περίπου 15 λεπτά αυθόρμητου προφορικού λόγου (περίπου 3 000 λέξεις). Οι συμμετέχοντες είναι πρόσωπα που συνδέονται φιλικά μεταξύ τους και έχουν ως σημείο αναφοράς τους εκτός από τις διαπροσωπικές τους σχέσεις, διάφορα θέματα από τις καθημερινές τους εμπειρίες. Πρόκειται για άτομα που προέρχονται και από τα δύο φύλα και είναι περίπου της ίδιας ηλικίας (φοιτητές). Τέλος το τρίτο κείμενο περιλαμβάνει περίπου 15 λεπτά προφορικής συνομιλίας (περίπου 3 200 λέξεις) ανάμεσα σε τρία άτομα (2 κοπέλες και 1 αγόρι) ίδιας περίπου ηλικίας, τα οποία συνδέονται φιλικά μεταξύ τους. Η συζήτησή τους στρέφεται γύρω από τις πανεπιστημιακές δραστηριότητές τους αλλά και θέματα της κοινής και προσωπικής τους εμπειρίας. Τα τρία κείμενα αυτά, κατά την απομαγνητοφώνηση των οποίων έγινε προσπάθεια να φανεί η όσο το δυνατόν πιστότερη φυσικότητα του προφορικού λόγου, αποτέλεσαν το υλικό της εργασίας αυτής.

Η περιγραφή της λειτουργίας των δεικτών λόγου γίνεται με βάση τη θεμελιώδη διάκριση ανάμεσα σε αφηγηματικό και μη-αφηγηματικό λόγο, με σκοπό την παρουσίαση του ρόλου που έχουν να διαδραματίσουν στη μακροδομή του κειμένου και μέσα σε φυσικές συνθήκες ομιλίας. Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να εντοπιστούν τα μορφικά στοιχεία που στην εμφάνισή τους στον καθημερινό προφορικό λόγο πληρούν τα κριτήρια για να ενταχθούν στην κατηγορία των δεικτών λόγου και να περιγραφεί η λειτουργία τους, επισημαίνοντας παράλληλα στοιχεία

όπως η συχνότητα εμφάνισής τους, η κατανομή τους στο εκφώνημα και γενικά στις ενότητες του προφορικού κειμένου και τέλος το κατά πόσο η «πυρηνική» σημασία τους γενικά είναι καθοριστικός παράγοντας στην κειμενική λειτουργία τους ή όχι. Η παρούσα εργασία θα μπορούσε να θεωρηθεί και ως συμβολή σε μια πιο «φυσική» προσέγγιση των συγκεκριμένων μορφικών στοιχείων, η οποία μπορεί να βρει εφαρμογή σε χώρους όπως η διδασκαλία της Ν. Ελληνικής γενικότερα ή της Ν. Ελληνικής ως ξένης γλώσσας, χώρους στους οποίους όπως επισημαίνουν μελετητές (π.χ. Georgakopoulou & Goutsos 1998:913) μέχρι τώρα επικρατεί παραδοσιακά μια μηχανιστική και «κατασκευασμένη» προσέγγιση των στοιχείων αυτών, η οποία παραγνωρίζει τη χρήση και τις λειτουργίες τους σε φυσικές συνθήκες συνομιλίας.

Στην ενότητα που ακολουθεί γίνεται η ανάλυση της λειτουργίας των δεικτών λόγου που εντοπίστηκαν στα τρία κείμενα. Συγκεκριμένα σε ξεχωριστές υποενότητες εξετάζονται οι δείκτες *πάντως* (2.1.), *αλλά* (2.3.), *όμως* (2.4.), *και* (2.6.), *και γι' αυτό* (2.7.). Οι δείκτες λόγου *τελοσπάντων* και *λοιπόν*, τα χρονικά επιρρήματα *μια φορά*, *τις προάλλες*, *μετά*, *ύστερα*, *τελικά*, *εν τω μεταξύ* (*χρόνω*)² και *τόρα/τωρά*, οι δείκτες *γιατί* και *αφού* εξετάζονται από κοινού στις ενότητες 2.2., 2.5. και 2.8. αντίστοιχα γιατί παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες ως προς τον τρόπο που λειτουργούν. Στην ενότητα 2.10. εξετάζονται οι δείκτες *α*, *ώστε*, *τζαι που λαλείς* (*και που λες*) και δηλαδή των οποίων η χρήση τους στα απομαγνητοφωνημένα κείμενα ήταν περιορισμένη και τα παραδείγματα που βρέθηκαν μεμονωμένα. Τέλος στο συμπέρασμα ανακεφαλαιώνονται οι βασικές λειτουργίες που χαρακτηρίζουν κάθε δείκτη, διακρίνοντας τον αφηγηματικό από το μη αφηγηματικό λόγο και συνάγοντας τα συμπεράσματα για τους δείκτες λόγου που μελετήθηκαν, τα οποία θα μπορούσαν να επιβεβαιωθούν από μια πιο επισταμένη εξέταση της εμφάνισης και λειτουργίας τους στον αυθόρμητο προφορικό λόγο.

2. Ανάλυση δεδομένων

Στην ενότητα αυτή εξετάζονται τα παραδείγματα που βρέθηκαν στα τρία απομαγνητοφωνημένα κείμενα για κάθε δείκτη λόγου ξεχωριστά και περιγράφεται ο τρόπος λειτουργίας τους στον αφηγηματικό και μη αφηγηματικό λόγο. Όπου κρίνεται απαραίτητο σημειώνεται και ο ρόλος που τους αποδίδεται παραδοσιακά για

² Κανονικά το *εν τω μεταξύ* (*χρόνω*) χαρακτηρίζεται ως επιρρηματικό προθετικό σύνολο (βλ. Κλαίρη-Μπαμπινιώτη 2005:738) παρ' όλα αυτά το συμπεριλαμβάνω μαζί με τα χρονικά επιρρήματα γιατί λειτουργεί κατά τον ίδιο τρόπο.

να σημειωθεί η αντίθεση με τον τρόπο λειτουργίας τους σε πολλές περιπτώσεις εμφάνισής τους στον αυθόρμητο προφορικό λόγο. Επίσης όπου είναι δυνατόν παρουσιάζεται και ο κοινός τρόπος λειτουργίας τους με αντίστοιχους σημασιακά δείκτες λόγους στην αγγλική.

2.1. Ο δείκτης πάντως

Το *πάντως* χρησιμοποιείται για να σηματοδοτήσει το τέλος μιας παρέκβασης και την επιστροφή στο προηγούμενο θέμα ή σε νέο (Goutsos 1997:70). Κατά τη Λέκκα (2005: 105) το *πάντως* σε αρκετές περιπτώσεις λειτουργεί ως παραχωρητικός δείκτης για να «κλείσει» τελειωτικά ένα θέμα, το οποίο ο πομπός θεωρεί δευτερεύουσας σημασίας, ώστε να επικεντρωθεί ο δέκτης σε ένα νέο.

Στην παρακάτω αφηγηματική δομή από το απομαγνητοφωνημένο κείμενο 1 η χρήση του *πάντως* από τη Σ «μαρκάρει» τις πληροφορίες που προηγούνται σαν δευτερεύουσας σημασίας λεπτομέρειες από το επεισόδιο που αφηγείται και στρέφει την προσοχή των ακροατών στη βασική πληροφορία που θέλει να τους μεταδώσει: ότι δηλαδή είδε μερικές σκηνές από το έργο στο οποίο πιστεύει ότι είδε τη Μ να παίρνει μέρος. Σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι το *πάντως* στο πιο κάτω παράδειγμα βρίσκεται στα όρια διαφορετικών μονάδων της αφήγησης: σηματοδοτεί το τέλος της εσωτερικής αξιολόγησης (απόκλιση από τη διαδοχή της αφηγηματικής σύνταξης με την αναφορά στη σκέψη του αφηγητή: «*τζαι λέω*») και την επιστροφή στην κύρια γραμμή της αφήγησης. Επίσης σηματοδοτεί την έξοδο από την υποκειμενικότητα του αφηγητή («*τζαι λέω πρέπει να έν' η Μαρία τούτη*») και την είσοδο στην πιο αντικειμενική γραμμή της αφήγησης:

(1) κείμενο 1:

Κ: [α::: έν' η ισπανική
Α: άνοιξα- μέσ' τον Οκτώβρη άνοιξα την τηλεόραση τζαι είδα την ένα χορό
745 που χόρευκε (.) τζαι λέω πρέπει να έν' η Μαρία τούτη (.) πάντως μια φορά ε:::
ε::: είδα μια δκυο σκηνές (...) τζαι κατάλαβες (...) τον Οκτώβρη νομίζω που
ήταν

Παρόμοια λειτουργία φαίνεται ότι επιτελεί το *πάντως* και στο ακόλουθο παράδειγμα που αφορά σε μη αφηγηματική δομή από το απομαγνητοφωνημένο κείμενο 3, όπου οι Β και Π συζητούν γενικά σχετικά με πληροφορίες για τη ζωή της Β (το όνομά της, τι σπουδάζει κ.α.). Η χρήση του *πάντως* από τον Π από τη μια δείχνει ότι ό,τι κι αν έχει ειπωθεί προηγουμένως σχετικά με το θέμα είναι γι' αυτόν δευτερεύουσας σημασίας, από την άλλη επικεντρώνει την προσοχή του ακροατή στην

πληροφορία που ακολουθεί, κλείνει τη διακοπή που προηγείται και τέλος στρέφει τη συζήτηση στο θέμα για το οποίο πιστεύει ότι είναι καλύτερα ενημερωμένος:

(2) κείμενο 2:

B: τόσην ώρα καθούμαστε δαμέ (.) τζαι προσπαθεί να θυμηθεί τι κάμνω::: που είμαι::: ((γέλια από Β, Π, Σ)

Π: όι όι θυμάμαι θυμάμαι περίμενε

Σ: ακόμα έν' το πρώτον ποτηρούιν

5 Π: @@@ πάντως είναι Ειρήνη (.) εσύ; [Ειρήνη;

Το παρακάτω παράδειγμα από το απομαγνητοφωνημένο κείμενο 3 αφορά σε ρητορική δομή του προφορικού λόγου, στο σχήμα πρόβλημα-λύση. Το πρόβλημα συνιστά η ερώτηση «*το αί πότ' πόσα ένι*;». Μία προσπάθεια λύσης του προβλήματος γίνεται από το Δ στο στίχο 5 αλλά η οριστική λύση δίνεται από το Δ στο στίχο 8. Ακολουθεί η αξιολόγηση της λύσης στο στίχο 10. Το *πάντως* εισάγει την οργανωτική μονάδα της λύσης, δείχνοντας παράλληλα τη διαδοχικότητα στην ενότητα και επιδεικνύοντας τη διαπροσωπική λειτουργία της συμβολής του Δ για τη λύση του προβλήματος. Το *πάντως* επικεντρώνει την προσοχή του ακροατή στην πληροφορία που ακολουθεί:

(3) κείμενο 3:

Γ: το αί ποτ πόσα ένι;

Δ: ξέρω 'γω μπορεί να έχουν έκπτωση τωρά στα ηλεκτρονικά ρε

Α: μάλλον

Γ: γυρεύκω [αί ποτ

Δ: [ε πάντως ήταν δκιακόσθα δεκαεννιά ευρώ τα οκτώ γκίκα και εκατόν εξήντα κάτι τα τέσσερα γκίκα το τζαινούρκο [@

10 Α: [ε μα τωρά έτσι ένι (.) εφτηνήσαν επειδή ε:::βκήκαν άλλα έν τζαι έν' επειδή έσχει [έκπτωση

Γ: [το ένα γκίκα;

Στα ακόλουθα παραδείγματα από το απομαγνητοφωνημένο κείμενο 1 η ομιλήτρια χρησιμοποιεί το *πάντως* για να εισαγάγει τη δική της συμβολή στο λόγο και να στρέψει το θέμα προς μια νέα κατεύθυνση:

(4) κείμενο 1:

Φ: εννά του βάλω τωρά

195 Α: εβάλετε αφέλια;

Θ: έβαλα έβαλα

Σ: πάντως τα αφέλια έν' πολλά ωραία

Θ: τα αφέλια ίνταλως τα σάζεις;

Σ: ε έκαμεν τα η Στασού

(5) κείμενο 1:

Θ: εννά τρώω με το κουτάλι τζαι έν ημπόρω με το πηρούινι

430 Σ: έν' ωραίοι οι ντολμάδες πάντως α;

Μ: έν' που τους ετύλιξα [εγώ

Όπως φαίνεται από τα πιο πάνω παραδείγματα ο δείκτης πάντως μπορεί να καταλαμβάνει την αρχική ή και την τελευταία θέση στο εκφώνημα. Χρησιμοποιείται στον αφηγηματικό προφορικό λόγο για να δείξει είσοδο στη δράση ή να σηματοδοτήσει την κλιμάκωση ή και την επίλυση της αφήγησης. Στο μη αφηγηματικό λόγο χρησιμοποιείται κυρίως για να εισάγει ένα νέο θέμα ή να στρέψει τη συνομιλία σε ένα νέο θέμα. Τέλος μπορεί να χρησιμοποιείται και σε ρητορικές δομές για να εισάγει τη μονάδα της λύσης.

2.2. Οι δείκτες *τελοσπάντων* και *λοιπόν*

Κατά τους Γεωργακοπούλου & Γούτσο (1998:901) το *λοιπόν* και το *τελοσπάντων* στην πλειοψηφία των εμφανίσεών τους στον προφορικό λόγο και κυρίως στον αφηγηματικό προφορικό λόγο λειτουργούν ως δείκτες λόγου και επιδεικνύουν ένα ευρύ φάσμα κειμενικών λειτουργιών.³ Τις ίδιες λειτουργίες παρουσιάζουν και στον προφορικό μη αφηγηματικό λόγο, όχι όμως στον ίδιο βαθμό. Στον προφορικό λόγο συναντώνται κυρίως στην αρχική θέση του εκφωνήματος, σε αντίθεση με το γραπτό λόγο όπου φαίνεται να δείχνουν προτίμηση σε ενδιάμεσες θέσεις στην πρόταση, όπου συνήθως προηγούνται ονοματικές φράσεις, χρονικές επιρρηματικές φράσεις ή ρήματα (συχνότερα σε παθητική φωνή) (Georgakopoulou 1997:104).

Γενικά συμβάλλουν στην κατάτμηση του κειμένου, γεγονός που μαρτυρείται από τη θέση τους σε στρατηγικά σημεία, στα όρια ενοτήτων του λόγου. Στις περισσότερες περιπτώσεις η στρατηγική τους θέση ενισχύεται και από την εμφάνισή τους ως ξεχωριστές τονικές μονάδες, παρουσιάζοντας άνοδο του τονικού ύψους της φωνής, που υποδεικνύει ότι πρόκειται να υπάρξει και συνέχεια ή όταν εμφανίζονται στο τέλος ενότητας παρουσιάζουν ένα επιτονικό περίγραμμα που χαρακτηρίζεται από καθοδική πορεία. Αυτή η προσωδιακή ανεξαρτησία τους είναι ένας ακόμα μηχανισμός, πέρα από την αρχική θέση στο εκφώνημα που συμβάλλει στην αίσθηση ότι αποτελούν εξέχουσες οντότητες (Georgakopoulou 1997:99). Η κυρίαρχη λειτουργία τους εμφανίζεται όπως έχει λεχθεί στον αφηγηματικό προφορικό λόγο,

³ Κατά τη Georgakopoulou (1997: 103-104) η ευρεία χρήση των δύο αυτών δεικτών λόγου στις ιστορίες που αφηγούνται ενήλικες Νεοέλληνες σχετίζεται άμεσα με τη γενικότερη στρατηγική της χρήσης υπονοούμενων συνδέσεων που χαρακτηρίζει το λόγο τους σε αντίθεση με τις ιστορίες που αφηγούνται παιδιά και που χαρακτηρίζονται από φανερές συνδετικές σχέσεις.

όπου λειτουργούν σαν «υποτακτικοί δείκτες»⁴ με την έννοια ότι δείχνουν μετάβαση (συνδέουν) δευτερεύοντα σε σημασία τμήματα του λόγου, όπως σχόλια, διορθώσεις, παρεκβάσεις, διακοπές, με κύρια τμήματα του λόγου όπως είναι η βασική γραμμή της αφήγησης. Σαν δείκτες λόγου λοιπόν, μπορεί να συνδέουν ασυμμετρικές μονάδες⁵, δηλαδή μονάδες με διαφορετικό ρόλο (όπως σχολιασμό με δράση, διακοπή με κυρίως αφήγηση, γενικά τμήματα του λόγου όπου δεν προωθείται η δράση ή μη αφηγηματικά με δράση και πάντα όμως προς αυτή την κατεύθυνση). Σε κάθε περίπτωση δηλαδή σηματοδοτούν τη μετάβαση στην κύρια γραμμή της αφήγησης και ποτέ αντίστροφα. Γι' αυτό το λόγο μπορεί να υποστηριχθεί ότι δίνουν οδηγίες στους δέκτες ώστε να συνδέσουν τις πληροφορίες που ακολουθούν με την κύρια γραμμή της αφήγησης και όχι με το παρασκήνιό της. Έτσι λειτουργούν σαν μηχανισμοί που κλείνουν ένα τμήμα του λόγου όπου δεν προωθείται η δράση ή/και επαναφέρουν την αφήγηση στο σημείο όπου είχε διακοπεί⁶. Ως προς τη διαδοχικότητα δείχνουν την ασυνέχεια στη γραμμή της αφήγησης, ενώ μπορεί να μαρτυρούν αλλαγή στην προοπτική του αφηγητή (Γεωργακοπούλου και Γούτσος 1998:901). Τέλος παράλληλα με την κειμενική τους λειτουργία μπορεί να επιδεικνύουν και δευτερεύουσες διαπροσωπικές σχέσεις. Περισσότερα στοιχεία για τους δύο δείκτες λόγου δίνονται στη συνέχεια όπου και εξετάζεται ο καθένας ξεχωριστά.

2.2.1. Ο δείκτης *τελοσπάντων*

Το *τελοσπάντων* στην κειμενική χρήση του ως δείκτης λόγου στα Ελληνικά φαίνεται ότι ταυτίζεται σε αρκετές λειτουργίες του με το αγγλικό *anyway*, όταν βέβαια χρησιμοποιείται ως δείκτης λόγου και όχι ως επίρρημα. Η Ferrara (Ferrara 1997:343-378) διακρίνει τρεις χρήσεις του *anyway* στα αγγλικά, δύο από τις οποίες ως επίρρημα και μία ως δείκτης λόγου⁷. Επισημαίνει τη σημασία της αρχικής θέσης στη διάκριση ανάμεσα στους τρεις τύπους, τη σημασία του επιτονισμού ως στοιχείο που επίσης διακρίνει τους τρεις τύπους⁸, καθώς και την ευρεία χρήση του *anyway* στον προφορικό αφηγηματικό λόγο όπου και «λειτουργεί σαν ένας δείκτης στους ακροατές

⁴ Hypotactic markers (Redeker 1990, στο Γεωργακοπούλου και Γούτσος 1998:901)

⁵ Στην ασύμμετρη σύνδεση δεν είναι δυνατή η αλλαγή της σειράς των συνδεδεμένων προτάσεων (/τμημάτων/εκφωνημάτων) (Μπακάκου-Ορφανού 2007:142)

⁶ Λειτουργούν σαν «pushes or pops» (Polanyi 1988, στο Γεωργακοπούλου και Γούτσος 1998:901): «pushes» όταν κλείνουν ένα τμήμα του λόγου όπου δεν προωθεί τη δράση και ανοίγουν ένα τμήμα του λόγου που την προωθεί και «pops» όταν φέρνουν τη δράση στο σημείο που είχε διακοπεί.

⁷ Τον *anyway* όταν χρησιμοποιείται ως δείκτης λόγου ονομάζει «*anyway resumptive*»

⁸ Τη σημασία του επιτονισμού ως στοιχείο που συμβάλλει στη διάκριση ενός δείκτη λόγου από ένα σύνδεσμο αναφέρουν και οι Γεωργακοπούλου και Γούτσος (1998:911)

για το πώς να τεμαχίσουν το λόγο σε συνεκτικά κομμάτια και το πώς να ξεχωρίσουν πληροφορίες στη μακροδομή του κειμένου από παρενθετικές πληροφορίες» (1997: 344, μετάφραση δική μου). Στη συνέχεια σχετικά με το τι προκαλεί τη χρήση του, διακρίνει ανάμεσα σε παρεκβάσεις του ίδιου του ομιλητή και επεμβάσεις του συνομιλητή καταλήγοντας ότι βασική λειτουργία του *anagwa* όταν χρησιμοποιείται από τους ομιλητές στον προφορικό αφηγηματικό λόγο είναι η ιεραρχική οργάνωση της αφήγησης ανάμεσα σε κύρια γραμμή και παρεκβάσεις και πιο συγκεκριμένα ο χειρισμός των παρεκβάσεων που κάνει ο ίδιος ο ομιλητής⁹ με σκοπό την επιστροφή και τη συνέχεια της αφήγησης από το σημείο που διακόπηκε.

Πολλές από τις λειτουργίες του *τελοσπάντων* ως δείκτη λόγου διακρίνονται στα ακόλουθα παραδείγματα. Στο πρώτο παράδειγμα από το κείμενο 3, οι Α και Δ αφηγούνται από κοινού και με τη συνεργασία της Γ ένα επεισόδιο σε ένα ιταλικό εστιατόριο.

(6) κείμενο 3:

- Α: έν ήταν ΚΑΡΜΠΟΝΑΡΑ (.) ονομάζεται φρούτι ντι μάρε
 Γ: α έν' ποτζείνη που τρώει ο Λ [που το πίκολο μόντο
 Α: [έν' ωραία εμένα αρέσκει μου απλώς ήταν πολλά λλία τζαι::: (...)
 260 Γ: κάτι βάλουν μέσα::: κυδώνια; νομίζω [τζαι:::
 Α: [όι βάλουν μέσα::: [στρείδια μύδια:::
 Δ: ΚΥΔΩΝΙΑ; ((ρωτάει με έκπληξη))
 Α: όι βάλουν μέσα μύδια στρείδια και άλλα πράματα ψαρικά και κάμποσο πιπέρι
 265 Δ: κυδώνια έν έν' τούτα δαμέ ((δείχνει ένα δέντρο έξω από το παράθυρο)) πόξω; (.)
 Γ: όι ρε (.) έν' μανταρίνια τούτα
 Δ: [πώς τα λαλούν;
 Γ: έν' μαντορίνια-
 270 Δ: όι ρε έν έν' μαντορίνια ρε (.) τούτα τα μικρά πώς τα λαλούν
 Γ: εσύ λαλείς για το κυδώνι το ΦΡΟΥΤΟ (.) εγώ λαλώ για το κυδώνι το ΨΑΡΙ ΤΟ ΟΣΤΡΑΚΟ
 Δ: έν' κυδώνι που λέγεται τζείν' το φρούτο
 Γ: ε::: τούτο το συγκεκριμένο έν ξέρω (.) έν είμαι κηπουρός ((γελά η Α))
 275 Δ: ΚΙΤΡΟΜΗΛΑ ρε (.) ((γελά η Α)) αυτά λέγονται ΚΙΤΡΟΜΗΛΑ
 Γ: άλλο το κιτρόμηλο και άλλο το κυδώνι
 Δ: έν έσχει γλυκό κυδώνι
 Γ: έσχει (...)
 Α: τέλοσπάντων εμένα άρεσε μου αλλά ήταν πάρα πολλά λλίο
 280 αναγκαστήκαμε να πάμε να φάμε μετά κεί εφ σι (.)

⁹ «self digression management» (Ferrara 1997:343)

Στο παραπάνω κείμενο, η Α κάνει ένα σχόλιο και προσπαθεί να συμβάλει με τη σειρά της στην αφήγηση σχετικά με το συγκεκριμένο επεισόδιο (στίχ. 259), όμως διακόπτεται από τη Γ, και το θέμα στρέφεται γύρω από τη σημασία της λέξης «κυδώνι» σε μια μη αφηγηματική μονάδα (στίχ. 260-278). Η χρήση του δείκτη *τελοσπάντων* στην αρχή του εκφωνήματος στο στίχο 279 σηματοδοτεί την ολοκλήρωση της διακοπής και την επιστροφή στο προηγούμενο θέμα της συζήτησης. Την αλλαγή θέματος στο στίχ. 279 μαρτυρεί και η αλλαγή στο χρόνο (χρονική δείξη: από ενεστώτα στους στίχ. 260-278 σε αόριστο, κάτι που δείχνει και την επιστροφή στην αφήγηση). Παράλληλα καθορίζει ιεραρχίες ανάμεσα στις ενότητες χαρακτηρίζοντας την προηγούμενη ενότητα με θέμα τα κυδώνια σαν δευτερεύουσας σημασίας παρέκβαση και την ενότητα που ακολουθεί (και που προηγουμένως είχε διακοπεί) σαν το βασικό θέμα της συζήτησης. Τέλος υποδεικνύει και δευτερεύουσες διαπροσωπικές σχέσεις, καθώς μαρτυρεί την προσπάθεια της Α να επανακτήσει το λόγο ύστερα από την παρέμβαση των συνομιλητών της και να συνεχίσει την αφήγησή της.

Την ίδια λειτουργία επιτελεί το *τελοσπάντων* και στο ακόλουθο παράδειγμα. Στο στίχ. 307 η Γ αρχίζει την αφήγηση της σχετικά με το επεισόδιο της συνάντησής της με τον Τ. Έπειτα ο Δ διακόπτει την αφήγηση κάνοντας ένα σχόλιο για ένα πρόσωπο στην τηλεόραση και το θέμα αλλάζει. Η χρήση του *τελοσπάντων* σηματοδοτεί το τέλος της διακοπής και την επιστροφή στην κύρια γραμμή της αφήγησης. Παράλληλα η χρήση του δείχνει και την προσπάθεια της Γ να επανακτήσει τον έλεγχο της σειράς και να συνεχίσει την αφήγησή της. Την επιστροφή στο προηγούμενο θέμα μαρτυρούν και η αλλαγή στο χρόνο (επιστροφή στον αόριστο) καθώς και η εκ νέου χρήση του πλήρη ονοματικού τύπου του πρωταγωνιστή του αφηγηματικού επεισοδίου, του Τ (Goutsos 1997:56 και Γεωργακοπούλου και Γούτσος 1999:87).

(7) κείμενο 3:

- Γ: εχτές είδα τον Τ
 Δ: ποιόν Τ;
 Γ: τον Τ τούτον που μηνίσκει δαμέ πιο πάνω
 310 Α: όι το::: συμφοιτητή μου
 Δ: α έν' τούτος ο κατσόσθοιρος που παίζει στο τούτο ((δείχνει την τηλεόραση))
 Γ: ναι αρέσκει μου (.)
 Δ: ΤΟΥΤΟΣ
 315 Γ: ναι

- A: ναι
 Γ: αρέσκει μου το έργο (...)
 A: τούτη αρέσκει του Π ((δείχνει μια ηθοποιό στην τηλεόραση)) (.) εμένα έν μ' αρέσκει καθόλου
 320 Δ: έν' Κυπραία
 A: ναι (.)
 Δ: πώς σου φαίνεσαι ((ειρωνική έκφραση))
 A: αλλά έν μ' αρέσκει εννοώ:: έν τη θεωρώ κάτι ιδιαίτερο είναι μια μετριοτάτη κοπέλα
 325 Γ: τέλοσπάντων είδα τον Τ μέσ' το δρόμο επήε έπαιξε μάππα στην Καισαριανή τζαι επερπάταν με άπειρους ανθρώπους προς τα κάτω στη γειτονιά μου (.) τζαι ένεφκα του που το λεωφορείο τζαι έν με είδε ποττέ τζαι έκαμε στάση ξανά το λεωφορείο και επρόσεξέ με τζαι λαλεί μου «πού παεις;» τζαι είπα του «πάω να πιω καφέ στα στάρμπακς» (.)

Την ίδια χρήση του *τέλοσπάντων* παρατηρούμε και στο ακόλουθο παράδειγμα που αφορά και πάλι σε αφηγηματική δομή. Στο στίχο 339 μετά από διακοπή από το συνομιλητή και στο στίχο 350 μετά από σχόλιο του συνομιλητή:

(8) κείμενο 3:

- A: [@@ ήμουν εγώ η Χ τζαι ο Π μέσ' την δειγματοληψία ((μάθημα)) τζαι ελάλε μας τζείνος ξέρω 'γω για μια μελέτη τάχα που πρέπει να κάμουμε:: (.) να πάμε δήθεν να ρωτήσουμε φοιτητές κάποια πράματα εγώ έν την κάμνω ούτε ο Π (.) η Χ έν θα την- βασικά εμπήκε να την κάμει την εργασία αλλά έν θα την κάμει τζείνη (.) εννά την κάμει η Ε τζι' οι άλλες τζι' η Χ εννά βάλει απλά το όνομα της ((γελά η Α)) πολλά έξυπνη (.) ((γέλια))
 Γ: σταμάτα ρε:: (.) ((απευθύνεται προς Δ))
 A: τέλοσπαντων (.) τζαι:::
 340 Δ: άφησ' με να πιω νερό σιόρ (...) ((πίνει νερό και κάνει αστείους ήχους))
 A: αποσυντονίζεις με (.) ((γέλια))
 Δ: συγγνώμη
 Γ: η Χ έν θα κάμει εργασία; (.) γιατί;
 A: εννά βάλει το όνομα της τζαι εννά την κάμει η Ε τζι' ο Γ πολλά έξυπνη η Χ (.) τζαι τις άλλες εργασίες έκαμνε τες ο μικρός τζαι έβαλε τζείνη [απλώς το όνομα της
 Δ: [ποιός έν' ο μικρός;
 Γ: ο μικρός Σ
 Δ: α::: (.)
 350 A: τέλοσπάντων τζαι::: λα- πετάσεται ο Π τζαι λαλεί::: κάτι είπε για τρόπους διασκέδασης τάχα να ρωτήσουμε τους συμφοιτητέ:::ς τζαι πετάσεται ο Π τζαι λαλεί την Αλεξία εννά τη ρωτήσουμε τρόπο διασκέδασης τζαι θα πει στάρμπακς ((γέλια))

Όλα τα πιο πάνω παραδείγματα αφορούσαν σε χρήσεις του *τέλοσπάντων* που προκαλούνται από το συνομιλητή (listener-triggered με όρους της Ferrara 1997:343-378). Στο παρακάτω παράδειγμα η χρήση του *τέλοσπάντων* προκαλείται από τον ίδιο τον αφηγητή. Το *τέλοσπάντων* χρησιμοποιείται μετά από μία μονάδα εσωτερικής

αξιολόγησης και μία μονάδα σε ευθύ λόγο για να δείξει την έξοδο από τα λόγια του χαρακτήρα της ιστορίας (Georgakopoulou & Goutsos 1998:902) και να σηματοδοτήσει την επιστροφή στο τελευταίο επεισόδιο της αφήγησης που αποτελεί μάλιστα και την κορύφωσή της (σημείωσε και τη χρήση του αφηγηματικού ενεστώτα καθώς επίσης και τη χρήση του ευθύ λόγου για τα λόγια του πρωταγωνιστή της ιστορίας που συμβάλλουν στη δραματοποίηση). Παράλληλα δηλώνεται και η δευτερεύουσα διαπροσωπική λειτουργία της μετάβασης από την υποκειμενικότητα του αφηγητή («εντέλως όμως το στυλ της η Κυρία») στην πιο αντικειμενική αφήγηση της δράσης:

(9) κείμενο 2:

B: τη Χατζιγεωργίου νομίζω που μας έκαμνε ιστορία:::

Σ: ναι στο πρώτο εξάμη[νο

B: [ΜΠΡΑβο (.) εν τω μεταξύ τούτη επειδή:: ήξερεν και τον θείον μου που ήταν φυσικός:::

65 Σ: [A:::

B: [κάτι έτσι ιστορίες (.) ε::: άρχισε να ενθουσιάζεται άμα με είδε:::

γιατί::: εγώ είχα ένα κέφι εν τω μεταξύ (.) τωρά που με ξανάδε σε μια::: μετά από χρόνια::: ΑΓΑ:::πη μου ξέρεις @@@ (.) εντέλως όμως το στυλ της η

70 ΚΥρία (.) αΓΑ:::πη μου τζαι πού σε ξέρω πού σε είδα (.) *τέλοσπαντων* τζαι κάμνει μου έτσι (.) ΑΤΕ ΤΖΑΙ να πεις ΜΑθημα ξέρω 'γω ΑΤΕ ΒΙΚΕΝΤΙΑ μου ((κάνοντας ειρωνικό μορφασμό))

Σ: Βικεντία;

Πρέπει να τονιστεί τέλος ότι το *τελοσπάντων* στην κειμενική του χρήση χρησιμοποιείται κυρίως για να κλείσει μια ενότητα και όχι για να δηλώσει τη μετάβαση σε μία άλλη (ίσως αυτή η αίσθηση της διπλής λειτουργία του να οφείλεται στο γεγονός ότι στον προφορικό λόγο και κυρίως στον αφηγηματικό εμφανίζεται στα όρια τμημάτων και επομένως δίνει την εντύπωση ότι κλείνοντας ένα θέμα ταυτόχρονα εισάγει και το επόμενο). Αυτό είναι φανερό σε περιπτώσεις όπου ένας ομιλητής χρησιμοποιεί το *τελοσπάντων* για να δηλώσει το τέλος μιας ενότητας χωρίς όμως έπειτα να συνεχίσει εισάγοντας ένα νέο θέμα (βλ. παράδειγμα 10), ή ακόμα σε περιπτώσεις όπου ο ομιλητής χρησιμοποιεί το *τελοσπάντων* για να επισημάνει το τέλος μιας ενότητας (μονάδας αφήγησης) και στη συνέχεια χρησιμοποιεί ένα άλλο δείκτη λόγου (όπως το *λοιπόν*¹⁰, και) για να εισαγάγει τη νέα ενότητα (βλ. παράδειγμα 9, όπου ο αφηγητής κλείνει το προηγούμενο τμήμα της αφήγησης με το *τελοσπάντων* και εισάγει το νέο με τη χρήση του *και*, καθώς και το παράδειγμα 11).

¹⁰ Βλ. Georgakopoulou and Goutsos 1998:904

(10) κείμενο 3:

- Γ: εννά έρτει η μάμμα του τον Μάρτη τζι' εννά μου πει «έκαμες τον σήσκα»
130 Α: έντα που φταίεις ΕΣΥ άμα τρώει τούτος τούτα ούλλα που του έδωκε η μάμμα του [να φέρει που Κύπρο
Γ: [τέλοσπάντων (.)
Α: αν έτρωε μόνο φαϊ ήταν να [ταν καλά
Γ: [@@@ (.) επίσης δεν έφερε φαγια και έφερα τα φαγια ούλλα εγω (.)

(11) κείμενο 3:

- 350 Α: τέλοσπάντων τζαι:: λα- πετάσεται ο Π τζαι λαλει::: κάτι είπε για τρόπους διασκέδασης τάχα να ρωτήσουμε τους συμφοιτητέ:::ς τζαι πετάσεται ο Π τζαι λαλει την Αλεξία εννά τη ρωτήσουμε τρόπον διασκέδασης τζαι θα πει στάρμπακς ((γέλια))

Στο παρακάτω παράδειγμα δίνεται μια χρήση του κυπριακού *άτε*, που μπορεί να παραλληλιστεί με τη χρήση του *τελοσπάντων* ως δείκτη λόγου. Το *τελοσπάντων* σε ορισμένες χρήσεις του μπορεί να έχει και παραχωρητική σημασία¹¹ (σε μη αφηγηματικό λόγο κυρίως) παράλληλα με τη χρήση του ως δείκτη που κλείνει μία θεματική ενότητα. Στο πιο κάτω παράδειγμα οι Γ και Δ συζητούν σχετικά με μία συσκευή *άι ποτ*. Η χρήση του *άτε* εκτός από το ότι δείχνει μια παραχώρηση εκ μέρους του Δ ως προς την τιμή που κοστολογεί τη συσκευή, σηματοδοτεί και το τέλος της υποενότητας όπου θέμα της συζήτησης είναι το κόστος της συσκευής και έτσι η συζήτηση στρέφεται σε άλλο θέμα (άλλα χαρακτηριστικά της συσκευής). Το *άτε* στη χρήση του αυτή θα μπορούσε να αντικατασταθεί από το *τελοσπάντων* χωρίς να υπάρξει οποιαδήποτε διαφοροποίηση:

(12) κείμενο 3:

- Γ: ε πε μου αν θα το πιάσεις να σου δώκω εξήντα ευρώ να μου το δώκεις (.)
Δ: ΟΓΔΟΝΤΑ
Γ: ε άτε τωρά ανεβάζεις μου την τιμή (.) πε μου να σου δώσω τωρά
45 Δ: ΟΓΔΟΝΤΑ
Γ: έν σου διώ ογδόντα έν 'γοράζω το άλλο;(.)
Δ: άτε εξήντα (...) ((γέλια))
Γ: και πόσα γκίκα έν' το μάυρο [τέσσερα;
Δ: [ΟΚΤΩ
50 Γ: οκτώ
Δ: ναι (.)
Α: χωρεί μέσα::: ταινίες

Στο πιο κάτω παράδειγμα από το κείμενο 2 φαίνεται και η λειτουργία του *τελοσπάντων* στα όρια τμημάτων του ίδιου του αφηγήματος. Ο δείκτης *τελοσπάντων*

¹¹ Altenberg κατηγοριοποιεί τις λειτουργίες του anyway σε παραχωρητικές (concession) και μεταβατικές (transition) (1986 στο Andreas H. Jucker, Yael Ziv 1998 :333)

κλείνει οριστικά τον προσανατολισμό της αφήγησης για να συνεχίσει ο αφηγητής με την πράξη επιπλοκής:

(13) κείμενο 2:

Π: [όι εννα μου πει ρε;

Δ: [μας είχε πιάσει το::: είχαμε φάει τα Χριστούγεννα (.) σε μια φίλη μας συμφοιτήτρια μας απ' τη σχολή τελοσπάντων πάνω είχαμε παραγγείλει απ' τον Ψητόπουλο σουβλάκια:::

Γενικά το *τελοσπάντων* χρησιμοποιείται κυρίως στον αφηγηματικό προφορικό λόγο για να σημάνει το τέλος μιας διακοπής. Στο μη αφηγηματικό προφορικό λόγο λειτουργεί σαν δείκτης που κλείνει μια θεματική ενότητα έχοντας παράλληλα και παραχωρητική σημασία. Έτσι εμφανίζεται στην αρχή του εκφωνήματος αλλά και των ενοτήτων του λόγου. Προσωδικά χαρακτηριστικά τέλος του *τελοσπάντων* δεν πρέπει να παραγνωρίζονται καθώς αποτελούν ένα ακόμα στοιχείο που ασυναίσθητα επηρεάζει τους ακροατές στον κατατεμαχισμό των ενοτήτων του λόγου.

2.2.2. Ο δείκτης *λοιπόν*

Το *λοιπόν* ως συνδετικό στοιχείο, χρησιμοποιείται για να δηλώσει συμπερασματική σύνδεση, ένα λογικό δηλαδή συμπέρασμα, εξαγόμενο από τα προηγηθέντα. Σε αρκετές περιπτώσεις ακόμα και στη χρήση του ως συμπερασματικός σύνδεσμος είναι δυνατόν να χαρακτηριστεί ως δείκτης λόγου, δεδομένου βέβαια ότι δηλώνει σχέσεις μεταξύ μεγαλύτερων τμημάτων του κειμένου (ένα συμπέρασμα που λογικά εξάγεται με βάση όσα έχουν ειπωθεί στο προηγούμενο κείμενο, συμβάλλοντας έτσι και στον κατατεμαχισμό του κειμένου π.χ. σε κυρίως θέμα και επίλογο-συμπέρασμα).

Ως δείκτης λόγου παρουσιάζει, όπως έχει ειπωθεί πιο πάνω μια σειρά από κοινές λειτουργίες με το δείκτη *τελοσπάντων*. Παρ' όλα αυτά, όπως επισημαίνουν οι Georgakoroulou & Goutsos (1998: 903) οι δύο δείκτες λόγου σε καμιά περίπτωση δεν συμπίπτουν σε όλες τις χρήσεις τους. Για παράδειγμα ο δείκτης *τελοσπάντων* πολύ συχνά στην κειμενική του χρήση παρουσιάζει και μια δευτερεύουσα διαπροσωπική λειτουργία, την οποία δεν επιδεικνύει ο δείκτης *λοιπόν*: σε αρκετές περιπτώσεις σηματοδοτεί την έξοδο από μια υποκειμενική μονάδα (π.χ. μονάδα αξιολόγησης) και την είσοδο στην πιο αντικειμενική αφήγηση της δράσης (βλ. παράδειγμα 9 στο 2.2.1.). Από την άλλη πλευρά, ενώ όπως έχει επισημανθεί πιο πάνω (βλ. 2.2.1.) ο δείκτης *τελοσπάντων* σχετίζεται περισσότερο με το κλείσιμο/ολοκλήρωση μιας ενότητας/μονάδας λόγου, ο δείκτης *λοιπόν* σχετίζεται

περισσότερο με την πλαισίωσή ή την εισαγωγή της. Τέλος το *λοιπόν*, όπως επισημαίνεται από τη Georgakoroulou (1997: 108) μπορεί να συμβάλλει και στον κατατεμαχισμό του ίδιου του αφηγήματος, αφού συχνά εμφανίζεται στα όρια των τμημάτων του, σηματοδοτώντας ή/και δίνοντας έμφαση στην είσοδο στην πράξη επιπλοκής, την κλιμάκωση ή την επίλυση της ιστορίας.

Στο παρακάτω παράδειγμα από μια μη αφηγηματική δομή του προφορικού λόγου το *λοιπόν* χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει μια επαγωγική σχέση μετάβασης σε μια καινούρια θεματική ενότητα. Η συζήτηση που γίνεται πριν από το στίχ. 354 αφορά στην τακτοποίηση των εμπλεκομένων γύρω από το πρωτοχρονιάτικο τραπέζι. Με τη χρήση του *λοιπόν* ο Σ εισάγει το νέο θέμα των προπόσεων-ευχών και η συνομιλία στρέφεται γύρω από αυτό το θέμα μέχρι και το στίχ. 366.

(14) κείμενο 1:

- 350 Σ: όι ίντα γίνεται να κάτσεις τζειπάνω;
Φ: έλα πιάσε το χαμηλό (.) οξά έν' πολλά
Μ: εντάξει γιαγιά;
Ι: ναι
Σ: λοιπόν άτε εβίβα χρόνια πολλά
355 Μ: άτε γεια μας
Π: άτε
Σ: χρόνια πολλά (.) χρόνια πολλά Κυριάκο
Α: χρόνια πολλά επίσης
Π: εβίβα
360 Θ: χρόνια πολλά

Το επόμενο παράδειγμα αφορά σε αφηγηματική δομή του προφορικού λόγου. Η Δ αρχίζει την αφήγησή της σχετικά με το συγκεκριμένο επεισόδιο, διακόπτεται όμως από ένα σχόλιο που κάνει η Β. Η χρήση του *λοιπόν* σηματοδοτεί την ολοκλήρωση της διακοπής από το συνομιλητή και την επιστροφή στην κύρια γραμμή της αφήγησης με την πράξη επιπλοκής. Παράλληλα υποδηλώνεται και η απόπειρα της αφηγήτριας να επανακτήσει το λόγο για να συνεχίσει την αφήγησή της:

(15) κείμενο 2:

- 410 Δ: [μας είχε πιάσει το::: είχαμε φάει τα Χριστούγεννα (.) σε μια φίλη μας
συμφοιτήτρια μας απ' τη σχολή τελοσπάντων πάνω είχαμε παραγγείλει
απ' το Ψητόπουλο σουβλάκια:::
Β: χεσιτόπουλο;
Π: όι ρε
415 Σ: ((γέλια))
Π: Ψητόπουλος ((χαμογελώντας))
Ν: [Ψητόπουλος

- B: [α:::
 Δ: [λοιπόν τρώμε το σουβλάκι 'ντάξει εκτός που 'χε μια περίεργη γεύση
 420 δεν μας άρεσε ξέρω 'γω άρχισε να μας πιάνει το στομάχι δεν [νιώθαμε καλά

Τις ίδιες λειτουργίες επιδεικνύει ο δείκτης *λοιπόν* και στα παραδείγματα 14, 15, όπου μαρτυρεί την επιστροφή στη βασική γραμμή της αφήγησης μετά από την επέμβαση των συνομιλητών:

(16) κείμενο 2:

- Δ: ναι που τρώνε πολλοί διάσημοι εκεί εν τω μεταξύ αυτός δεν μου το 'πε
 430 αυτός ο Ψητόπουλος είχε πάρει αυτόγραφο από τον [Αλκαίο
 Π: [Αλκαίο
 Β: [ναι
 Δ: και άλλη μία νομίζω μία γυναίκα δεν θυμάμαι
 Β: ημισκούμπρια
 435 Π: η Μπεζαντάκου είναι ημισκούμπρια η Σαρρή νομίζω
 Δ: [α::: δεν τους θυμάμαι όλους αυτούς
 Σ: [καλά από πού τους έχει μαζέψει όλους αυτούς;
 Π: πελά[τες
 Δ: [λοιπόν και έλεγε αυτή δύο διάσημους που ήτανε::: μέσα στον:::
 440 κατάλογο που::: υπέγραφαν και λέω μήπως ήταν αυτοί ξέρω 'γω
 Β: ναι

(17) κείμενο 2:

- Δ: [τις προάλλες πήρα ένα σουβλάκι πήρα θυμάσαι το σουβλάκι που έλεγα
 που έφαγα που το 'χα φέρει
 Σ: ε
 Δ: ναι που το 'χα φέρει χθες
 450 Π: που τη θράκα ποιοί ήτανε;
 Δ: όχι θράκα (.) κάτι φίλοι;
 Σ: ναι
 Π: οι φίλοι
 Δ: λοιπόν θυμάσαι το σουβλάκι άμα το 'φαγα άρχισα να μην νιώθω καλά
 455 Π: ((γέλια))
 Δ: μετά μ' έπιασε στ- στο στομάχι μου ένας στομαχόπονος δεν
 μπορούσα::: είχα κάτσει [έτσι ((δείχνοντας στους συνομιλητές της την στάση
 που πήρε))

Γενικά πολύ συχνή στον αφηγηματικό προφορικό λόγο είναι και η χρήση του *λοιπόν* που χρησιμοποιείται κυρίως στην αρχή ενοτήτων του λόγου και στην αρχική θέση του εκφωνήματος. Το *λοιπόν* στον αφηγηματικό προφορικό λόγο χρησιμοποιείται για να δείξει επιστροφή στην κύρια γραμμή της αφήγησης. Στο μη αφηγηματικό λόγο χρησιμοποιείται κυρίως για να εισάγει ένα νέο θέμα.

2.3. Ο δείκτης *αλλά*

Το *αλλά* παραδοσιακά χαρακτηρίζεται ως αντιθετικός σύνδεσμος και εκφράζει λογική αντίθεση, αντίθεση με τα προηγθέντα στην επικοινωνία ή μπορεί να σηματοδοτεί και εναλλακτική ή οριστική προοπτική¹². Παρόλο που στις δύο τελευταίες αυτές λειτουργίες του ως σύνδεσμος, ο *αλλά* είναι δυνατόν να λειτουργήσει και ως δείκτης λόγου, δεδομένου ότι μπορεί να συμβάλει στην οργάνωση του κειμένου σε ενότητες-παραγράφους (όπου παρουσιάζονται εναλλακτικές ή αντιθετικές προοπτικές), καθιστώντας σαφές τον τρόπο με τον οποίο ο δέκτης πρέπει να συσχετίσει μεγαλύτερα τμήματα του κειμένου, αυτός δεν είναι ο πρωτοτυπικός του ρόλος στον αυθόρμητο προφορικό λόγο. Κατά τους Γεωργακοπούλου & Γούτσο (1998:905) το *αλλά* κατά την αυθόρμητη προφορική συνομιλία, όταν χρησιμοποιείται στην αρχή του εκφωνήματος, δρα κυρίως ως δείκτης λόγου και επιδεικνύει μια σειρά από λειτουργίες που δεν έχουν να κάνουν με την κεντρική αντιθετική του σημασία ή τη δήλωση διαφωνίας όπως υποστήριξαν οι Tannen & Kakava (1992 στο Georgakopoulou and Goutsos 1998:903) αλλά αφορούν κυρίως στη διαδοχικότητα του κειμένου, όπως είναι η στροφή του θέματος σε μια νέα κατεύθυνση, η επιστροφή σε ένα προηγούμενο θέμα ή στη δήλωση διαπροσωπικών σχέσεων ανάμεσα σε τμήματα του κειμένου και στην επανάκτηση του λόγου.

Στο παράδειγμα 16 η Α με τη χρήση του *αλλά* εισάγει τη δική της συμβολή στο λόγο και επανέρχεται στο προηγούμενο σχόλιό της για το συγκεκριμένο πρόσωπο στην τηλεόραση. Καμία αντίθεση δεν παρατηρείται ανάμεσα στο εκφώνημα που ακολουθεί το *αλλά* και τα προηγούμενα εκφωνήματα. Πρέπει να σημειωθεί ότι το *αλλά* στο ακόλουθο παράδειγμα εισάγει και μια μονάδα ρητορικής δομής. Οι στίχοι 318-319 αποτελούν τη θέση της Α και οι στίχοι 323-324 που εισάγονται με το *αλλά* είναι η υποστήριξη αυτής της θέσης (επιχείρημα). Η ολοκλήρωση της ενότητας που δηλώνεται με το *τελοσπάντων* θα μπορούσε να εκληφθεί ως η αρνητική αξιολόγηση στη ρητορική δομή:

(18) κείμενο 3:

Α: τούτη αρέσκει του Π ((δείχνει μια ηθοποιό στην τηλεόραση)) (.) εμένα έν
μ' αρέσκει καθόλου
320 Δ: έν' Κυπραία

¹² Κατά τους Καλοκαιρινό και Καρατζόλα (1992: 395) μπορεί να εκφράζει και αντίθεση μεταξύ των συμπερασμάτων που απορρέουν από τα επιχειρήματα των δύο όρων της πρότασης.

A: ναι (.)

Δ: πώς σου φαίνεται; ((ειρωνική έκφραση))

A: αλλά έν μ' αρέσκει εννοώ:: έν τη θεωρώ κάτι ιδιαίτερο είναι μια μετριότητα κοπέλα

325 Γ: τέλοςπάντων είδα τον Τ μες το δρόμο επήε έπαιξε μάππα στην {...}

Στο πιο κάτω παράδειγμα η Β χρησιμοποιεί το *αλλά* για να πάρει το λόγο και να στρέψει τη συζήτηση σε μια νέα κατεύθυνση (όμως στο ίδιο θέμα), χωρίς και πάλι να υπάρχει προφανής αντίθεση ανάμεσα σε όσα ακολουθούν το *αλλά* και όσα προηγούνται:

(19) κείμενο 2:

N: ευχαριστώ πολύ μόλις έφαγα ένα εκπληκτικό φαγητό

B: άρεσε σου;

205 N: ε ναι ήταν καλό

B: [@@@

Δ: [τί φαί ήτανε;

N: [λαζάνια ((γέλια))

Σ: ΛΑΖΑΝΙΑ;

210 B: λαζάνια με (.) δκυο στρώσεις ουσιαστικά με ζυμαρικά:: τζαι που μέσα:: κολοκυθάκι και μανιτάρια

Σ: βασιλιάς

B: μαζί με φρέσκα κρέμα έτσι (.)

Σ: α

215 B: αλλά εμαγειρέψα τα εψές πότε τα έκαμα μόλις εμπήκεν σπίτι ξέρεις (.) γιατί εγώ πρέπει να τα 'χω μαγειρεμένα ούλλα ξέρεις έννε:: έρκεται η ώρα δέκα τη νύχτα ((γέλια))

Παρόμοιο ρόλο έχει το *αλλά* και στο ακόλουθο παράδειγμα όπου η Β το χρησιμοποιεί για να συμβάλει στο λόγο και να επανέλθει στο σχόλιό της για τη συγκεκριμένη ταινία:

(20) κείμενο 2:

140 B: ε::: όι αλλά άκουσα (.) καλά λόγια ε::: έφερε μια φίλη ένα σιντί που ελάλεν @@@ έν ηξέρω:::

Δ: σοβαρομιλάς τώρα;

B: ε::: υποτίθεται ήταν μια κυρία που προσπαθούσε να ξεφύγει λλίον που τα υλικά αγαθά::: κάπως έτσι

145 Δ: α

B: αλλά έν'::: ωραίο βιβλίο

Σ: ΠΟΥ ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΑΓΑΘΑ::;

Δ: ότι τάχα::: δεν μπορεί να ικανοποιήσει ξέρω 'γω (.) ((χτυπάει το κουδούνι)) δεν είναι στην Κύπρο;

Στο πιο πάνω παράδειγμα το *αλλά* χρησιμοποιείται επίσης για να εισάγει μία μονάδα ρητορικής δομής μετά από διακοπή από το συνομιλητή. Ο στίχος 140 αποτελεί τη θέση της B για το συγκεκριμένο έργο και οι στίχοι 143-144 μαζί με το στίχο 146 αποτελούν την υποστήριξη/επαλήθευση αυτής της θέσης. Ο στίχος 146 αποτελεί και την αξιολόγηση στη ρητορική δομή.

Γενικά το *αλλά* χρησιμοποιείται στο μη αφηγηματικό λόγο για να στρέψει τη συζήτηση σε ένα άλλο θέμα ή σε μια νέα πλευρά του θέματος. Όπως παρατηρούμε από τα πιο πάνω παραδείγματα είναι δυνατόν να χρησιμοποιείται και για να εισάγει μονάδες ρητορικής δομής, συνδέοντας παράλληλα διαπροσωπικά διαφορετικά εκφωνήματα/τμήματα λόγου. Στη λειτουργία του ως δείκτης λόγου καταλαμβάνει πάντα την αρχική θέση στο εκφώνημα.

2.4. Ο δείκτης *όμως*

Το *όμως* όπως και το *αλλά* χαρακτηρίζεται ως αντιθετικός σύνδεσμος¹³. Σε αντίθεση με το *αλλά* όμως στην πλειοψηφία των εμφανίσεών του στον αυθόρμητο προφορικό λόγο χρησιμοποιείται κυρίως ως σύνδεσμος και όχι ως δείκτης λόγου (τόσο όταν χρησιμοποιείται σε αρχική θέση εκφωνήματος όσο και σε ενδιάμεσες θέσεις).

Στο πιο κάτω απόσπασμα δίνεται ένα παράδειγμα όπου φαίνεται ότι το *όμως* λειτουργεί στο γενικό και όχι τοπικό επίπεδο του κειμένου. Με τη χρήση του *όμως* ο Π στρέφει τη συζήτηση γύρω από το συγκεκριμένο προϊόν, σε μια νέα κατεύθυνση. Το γεγονός ότι στο συγκεκριμένο παράδειγμα το *όμως* λειτουργεί ως δείκτης λόγου και όχι ως σύνδεσμος ενισχύεται και από το ότι καμία αντίθεση δε διαπιστώνεται με τα συμφραζόμενα:

(21) κείμενο 2:

Π: [για να πιάσεις τα δώρα

Δ: ναι τόσα πακέτα πήραμε (.) και ψάχναμε ακόμα κάτω από τη βιβλιοθήκη για να βρούμε το άλλο το χαμένο το πακέτο για να στείλουμε αυτά τα καταραμένα

350 Σ: έν πειράζει

Δ: τόσοσ αγώνας ((ειρωνικά))

Β: [σιγά που αγχώθηκες εσύ

Δ: [για μια πετσέτα απ' τα 'κέλογκς' ((γέλια))

Π: ο Ευαγγελάτος άλλα όμως έδειξε προχτές για τα 'κέλογκς' (.) τα είδες;

355 Β: τί είπε;

¹³ Για τις διαφορές του *όμως* από το *αλλά* βλ. Καλοκαιρινό και Καρατζόλα 1992:398. Επίσης κατά τους ίδιους μελετητές το *όμως* είναι περισσότερο φραστικό επίρρημα και λιγότερο σύνδεσμος (1998:398)

Δ: άκουσα
Π: δεν είδα [έλεγε κάτι για:::
Δ: [ο Κώστας ο συμμαθητής μας τα 'λεγε

Το *όμως* χρησιμοποιείται σπάνια ως δείκτης λόγου στον αυθόρμητο προφορικό λόγο. Κυρίως χρησιμοποιείται ως σύνδεσμος σε ενδιάμεσες θέσεις του εκφωνήματος για να δηλώσει αντίθεση. Παρ' όλα αυτά στη χρήση του ως δείκτης λόγου είναι δυνατόν να δείχνει τη στροφή του θέματος σε μια νέα κατεύθυνση ή και αλλαγή του θέματος.

2.5. Χρονικά επιρρήματα

Κατά τους Κλαίρη & Μπαμπινιώτη (2005:795) «ορισμένα επιρρήματα και προθετικά σύνολα που δηλώνουν γραμματικό χρόνο χρησιμοποιούνται διαπροτασιακά, δηλαδή για τη χρονική σύνδεση γεγονότων που περιγράφονται σε ανεξάρτητες προτάσεις (προτασιακά ή κειμενικά επιρρήματα)». Η Λέκκα (2005:100-102) επισημαίνει ότι τα χρονικά συνδετικά μπορεί να λειτουργούν είτε εξωτερικά συνδέοντας δηλαδή γεγονότα και καταστάσεις του κειμενικού κόσμου, είτε εσωτερικά με λειτουργία τους την ίδια τη διάρθρωση του κειμένου. Σε κάθε περίπτωση αποτελούν για τον πομπό ένα τρόπο οργάνωσης των πράξεων που περιγράφονται, των θεμάτων που τίγονται και γενικά της ροής των πληροφοριών, ενώ για το δέκτη συνιστούν σημαντικές ενδείξεις για να κατατάξουν τις πληροφορίες και να κατανοήσουν το κείμενο.

Στον αφηγηματικό προφορικό λόγο είναι πολύ συχνή η χρήση δεικτών λόγου, οι οποίοι αποτελούν μέρος της στρατηγικής οργάνωσης του χρόνου της ιστορίας, δηλαδή της παρουσίασης νέων γεγονότων να συμβαίνουν αργότερα από αυτά που έχουν ήδη αποτελέσει αντικείμενο της αφήγησης. Αυτή η σχέση επιτυγχάνεται κυρίως με χρονικά επιρρήματα (π.χ. *ύστερα, μετά, τελικά*), και επιρρηματικές φράσεις (π.χ. *εν τω μεταξύ, μια φορά*). Κατά τη Γεωργακοπούλου (1997:104-105) σε αντίθεση με το *και*, το *τελοσπάντων* και το *λοιπόν* που χαρακτηρίζουν υπονοούμενες συνδέσεις μεταξύ των τμημάτων του λόγου, τα χρονικά επιρρήματα είναι δείκτες διαδοχικότητας που καθιστούν σαφείς/φανερές τις σχέσεις μεταξύ των γεγονότων της αφήγησης και διευκολύνουν την προσπάθεια του ακροατή να εξάγει τα κατάλληλα συμπεράσματα για τις σχέσεις αυτές. Έτσι αποτελούν φανερούς δείκτες της χρονικής εξέλιξης της ιστορίας. Οργανώνουν τις πληροφορίες του κειμένου και συνδέουν τα διάφορα μέρη της ιστορίας δίνοντας μια αίσθηση διαδοχικότητας και παρατακτικής κίνησης από το ένα τμήμα του κειμένου στο επόμενο, παρέχοντας στοιχεία στη

διαδικασία της κατανόησης του αφηγήματος και διευκολύνοντας την ενοποίηση της νέας με την παλιά πληροφορία. Τα τμήματα του κειμένου συνδέονται ομαλά σαν προσεκτικά βήματα που οδηγούν, το ένα μετά το άλλο, στην τελική διαμόρφωση του κειμένου¹⁴. Στη συνέχεια γίνεται αναλυτική παρουσίαση των χρονικών επιρρημάτων που βρέθηκαν να λειτουργούν ως δείκτες λόγου στα τρία απομαγνητοφωνημένα κείμενα, «δείχνοντας» κυρίως τον κατατεμαχισμό της δομής της αφήγησης σε χρονικά επίπεδα αλλά και την εισαγωγή μονάδων του αφηγήματος.

2.5.1. Οι δείκτες *μια φορά* και *τις προάλλες*

Στα πιο κάτω παραδείγματα, τα επιρρηματικά *μια φορά*¹⁵ και *τις προάλλες*, πέρα από τη συνεισφορά τους στον προσανατολισμό της αφήγησης με το να καθορίζουν το χρόνο σε ένα αόριστο παρελθόν, λειτουργούν και ως δείκτες λόγου που σηματοδοτούν την έναρξη του αφηγηματικού επεισοδίου. Φαίνεται μάλιστα ότι οι επιρρηματικοί προσδιορισμοί αυτοί εμφανίζουν μεγάλο βαθμό γραμματικοποίησης, τουλάχιστον όταν εμφανίζονται στην αρχή της αφήγησης ή του εκφωνήματος με αποτέλεσμα να παραμερίζεται η χρονική τους σημασία και να αποτελούν μία στερεότυπη έκφραση που δηλώνει την έναρξη μιας αφήγησης. Το γεγονός αυτό ενισχύεται και από το ότι σε αρκετές περιπτώσεις ο χρόνος της ιστορίας εξειδικεύεται στα αμέσως επόμενα εκφωνήματα (βλ. παράδειγμα 24).

(22) κείμενο 1:

215 Θ: μια φορά Αρίστη που τα έκαμες έκαμες τα χαμνά τζι' ήταν γεμάτα
ΖΟΥΜΙΑ:: τζαι τωρά έκαμες τα ωραία σφικτά (.) έμαθες τωρά
Φ: α:::
Α: έν' η Μαρία που τα τύλιξε σφικτά

(23) κείμενο 2:

B: καθόλου:: @@@ (.) μια φορά ρε συ:: (.) αφου π- (.) περίμενε (...)
αλλά εντάξει πού να το θυμάσαι τωρά; θυμάσαι τζείνην την καθηγήτρια
55 [μας:::
Σ: [θυμούμαι [καλό έν θυμούμαι; ((τρώγωντας πατατάκια))
B: [θυμάσαι που μας έκα[μνε:::

(24) κείμενο 2:

Δ: [τις προάλλες πήρα ένα σουβλάκι πήρα θυμάσαι το σουβλάκι που

¹⁴ Η ίδια μελετητής επισημαίνει ότι στην περίπτωση της αφήγησης ιστοριών από Νεοέλληνες η μακροδομική τμηματοποίηση του κειμένου με τα χρονικά επιρρήματα χαρακτηρίζει περισσότερο τις ιστορίες που αφηγούνται παιδιά, ενώ στις ιστορίες που αφηγούνται οι ενήλικες η μακροδομική τμηματοποίηση του κειμένου επιτυγχάνεται με την αλλαγή χρόνου.

¹⁵ Παράβαλε τη στερεότυπη φράση «μια φορά και ένα καιρό» με την οποία αρχίζουν πολλές γραπτές ελληνικές ιστορίες.

- έλεγα που έφαγα που το 'χα φέρει
 Σ: ε
 Δ: ναι που το 'χα φέρει χθες
 450 Π: που τη θράκα ποιά ήτανε;
 Δ: όχι θράκα (.) κάτι φίλοι;

Γενικά οι δείκτες *μια φορά* και *τις προάλλες* λειτουργούν στον αφηγηματικό προφορικό λόγο για να σηματοδοτήσουν την έναρξη της αφηγηματικής δομής και πιο συγκεκριμένα την είσοδο στο αφηγηματικό τμήμα του προσανατολισμού¹⁶. Περαιτέρω εξέταση της εμφάνισης και της λειτουργίας τους σ' ένα πιο ευρύ σώμα κειμένων από τον αυθόρμητο προφορικό λόγο θα μπορούσε να ενισχύσει την άποψη ότι παρουσιάζουν τάσεις γραμματικοποίησης.

2.5.2. Οι δείκτες *ύστερα* και *μετά*

Στα παραδείγματα 25, 26, 27 οι δείκτες λόγου *ύστερα* και *μετά* (και *μετά*) χρησιμοποιούνται για να συνδέσουν χρονικά τα γεγονότα της αφήγησης, δηλώνοντας τη συνέχεια της κύριας γραμμής της αφήγησης και εκφράζοντας προοδευτικά την εξέλιξη της ιστορίας. Το *ύστερα* στο παράδειγμα 25 χρησιμοποιείται μετά από μία παρέκβαση που αφορά σε ένα σχόλιο του αφηγητή, το *μετά* στο παράδειγμα 26 μετά από μία παρέμβαση των συνομιλητών και το *και μετά* στο παράδειγμα 27 έπειτα από μία παρέμβαση των συνομιλητών και ένα σχετικό σχόλιο του αφηγητή, όλα για να υποδείξουν τη συνέχεια στην κύρια γραμμή της αφήγησης με την εισαγωγή σε ένα νέο γεγονός. Πολύ σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι αυτοί οι δείκτες λόγου σηματοδοτούν είσοδο σε συγκεκριμένα μέρη του αφηγήματος, όπως στο παράδειγμα 25 την επίλυση, και στα παραδείγματα 26, 27 την κορύφωση της ιστορίας¹⁷.

(25) *κείμενο 1*:

- 655 Α: ναι (.) Πανίκκος
 Σ: ε ήβρα τον που επήα στη Λεμεσό σε έναν κουρέα
 Θ: ναι
 Σ: τζαι ήβρα τον- αθθυμόταν δηλαδή (.) έν' πιο μικρός μου (.) τζείνος με
 κατατάλαβε δηλαδή τζαι μίλησέ μου (.) ε ύστερα εγνωριστήκαμε (...) έν'
 660 ελεύθερος τζείνος οξά;

¹⁶ Αν και στη βάση της χρονικής επιρρηματικής τους σημασίας αποτελούν τα ίδια τον προσανατολισμό του χρόνου.

¹⁷ Τη συχνή εμφάνιση των χρονικών επιρρημάτων και γενικά των δεικτών λόγου στην αρχή πράξης επιπλοκής, κλιμάκωσης και επίλυσης τονίζει η Γεωργακοπούλου στο Georgakopoulou 1997:108-109.

(26) κείμενο 2:

- Δ: λοιπόν θυμάσαι το σουβλάκι άμα το 'φαγα άρχισα να μην νιώθω καλά;
455 Π: ((γελια))
Δ: μετά μ' έπιασε στ- στο στομάχι μου ένας στομαχόπονος δεν
μπορούσα:: είχα κάτσει [έτσι ((δείχνοντας στους συνομιλητές της την στάση
που πήρε))

(27) κείμενο 2:

- 420 Δ: [λοιπόν τρώμε το σουβλάκι 'ντάξει εκτός που 'χε μια περίεργη γεύση
δεν μας άρεσε ξέρω 'γω άρχισε να μας πιάνει το στομάχι δεν [νιώθαμε καλά
N: [ωχ
Δ: δύο πήρα[με η Κατερίνα και 'γω
Π: [αυτό αυτό πριν δείτε την εκπομπή του Ευαγγελάτου;
425 Δ: δε- εγώ δεν ήξερα καν για την εκπομπή αυτή να φανταστείς (.) η και
μετά μου λέει η Κατερίνα είχαμε (.) ξέρεις αρχίσαμε να λέμε το ένα στοιχείο
μετά το άλλο και μάθαμε ότι:: και:: είχε βγάλει σε μια εκπομπή του ο
Ευαγγελάτος ότι:: διάσημο:: έτσι:: σουβλα[τζίδικο

Συνοψίζοντας οι δείκτες *μετά* και *όστερα* χρησιμοποιούνται στον αφηγηματικό προφορικό λόγο για να σηματοδοτήσουν είσοδο στη βασική γραμμή της αφήγησης μετά από διακοπή. Έτσι μπορεί να εισάγουν και μονάδες της αφήγησης στις οποίες προωθείται η δράση.

2.5.3. Ο δείκτης *τελικά*

Το *τελικά* είναι ένα άλλο χρονικό επίρρημα που λειτουργεί ως δείκτης λόγου κυρίως σε αφηγηματικές δομές του προφορικού λόγου, όχι όμως για να δηλώσει την πρόοδο στην εξέλιξη της ιστορίας αλλά την κατάληξή της, σηματοδοτώντας την κλιμάκωση της ιστορίας ή και την επίλυσή της. Το *τελικά* φαίνεται ότι κλείνει οριστικά το συγκεκριμένο αφηγηματικό επεισόδιο ή το θέμα για το οποίο γίνεται λόγος (δείχνει δηλαδή την ολοκλήρωση της προφορικής παραγράφου¹⁸). Στο παράδειγμα 28 με τη χρήση του *τελικά* κλείνει οριστικά η συζήτηση γύρω από την καταγωγή του συγκεκριμένου προσώπου και το πώς κατέληξε στην Κύπρο και η συζήτηση στρέφεται σε άλλη κατεύθυνση (στα παιδιά της). Στο παράδειγμα 29 η χρήση του *τελικά* σηματοδοτεί την είσοδο στην κλιμάκωση της αφήγησης.

(28) κείμενο 1:

- Σ: ο Σάββας; ναι θυμούμαι τον
Α: εκάμαν του προξένια τζεικάτω
585 Σ: τζαι τελικά ήρταν τζαι 'κάτσαν στην Ίνια;
Φ: έν ήθελεν να 'ρτει

¹⁸ Για το πώς ορίζεται μια προφορική παράγραφος βλ. Γεωργακοπούλου & Γούτσο 1999:86-87

- Σ: ποιός έν ήθελε;
 Φ: η κορούα
 Σ: ε::: γιατί; @ @ @
 590 Φ: έν ήθελε να 'ρτει (.) ετσακκώννουνταν λαλεί-
 Θ: τζι' έπιαν την τζι' ήρτε
 Φ: τζαι τελικά ήρτεν λαλεί
 Α: εκάμαν έξι παιδικιά

(29) κείμενο 2:

- 285 Σ: [πενηντατέ- έν' στην Κύπρο πενηντατέσσερα έν' στην Κύπρο ρε τζαι
 πήεν άτε (.) να σας πω εγώ έβαλα το τζειαμέ που έν' η στάση άλεξ
 Ν: έσχει τζειαμέ;
 Δ: 'ΝΤΑΞΕΙ πάει τώρα 'ντάξει [πάει
 Σ: ναι αλλά πώς ένε:::
 290 Β: εν τω μεταξύ ξέρεις ποιά είναι η πλάκα; εγώ έστειλα το πιο μετά τζαι
 μάλιστα (.) επειδή ξέρεις εγώ στέλνω συνέχεια στα 'κέλογκς' ας πούμε ξέρω
 ότι κάμνουν κανένα τρίμηνο για να έρτει το δώρον (.) ε::: τελικά ήρτεν:::
 ήμουν κάτω στην Κύπρο τζαι στέλλει μου η Νατάσα μήνυμα ξέρεις ήρτεν
 δηλαδή:::

Στο ακόλουθο παράδειγμα το *τελικά* χρησιμοποιείται ως δείκτης λόγου για να επαναφέρει τη συζήτηση σε ένα θέμα που είχε συζητηθεί προηγουμένως. Στη λειτουργία του αυτή το *τελικά* διατηρεί παράλληλα και τη λειτουργία του ως δείκτης που κλείνει οριστικά ένα θέμα, αφού όπως φαίνεται από το πιο κάτω παράδειγμα το θέμα εισάγεται ξανά για δοθεί μια οριστική λύση. Η χρήση της ερώτησης, η χρήση του πλήρους ονοματικού τύπου «η X» (στίχ. 140: αλλαγή στη δείξη προσώπου) και η αλλαγή στο χρόνο (από αόριστο σε μέλλοντα: αλλαγή στη χρονική δείξη) δείχνουν επίσης τη μετάβαση στο θέμα (τεχνικές της πλαισίωσης και έναρξης¹⁹):

30) Απ. κείμενο 3:

- Α: Κύριε ελέησον πιο περίεργος ανεύθυνος (...) πλήρης ανευθυνότητα (.)
 140 Γ: τελικά η X αν μεθύσει πόψε εννά την πάρεις με το αυτοκίνητό σου;
 Α: ((γελά))
 Δ: σιγά να μεν την βάλω μες το αυτοκίνητό μου (.) ((γέλια))

Ο δείκτης *τελικά* χρησιμοποιείται στον αφηγηματικό προφορικό λόγο για να «δείξει» την κατάληξη/ολοκλήρωση του αφηγηματικού επεισοδίου σηματοδοτώντας έτσι και είσοδο σε αφηγηματικά τμήματα όπως η επίλυση, η κορύφωση ή και η αξιολόγηση. Γενικά μπορεί να σηματοδοτεί το τέλος μιας θεματικής ενότητας, ενώ στο μη αφηγηματικό προφορικό λόγο είναι δυνατόν σε συνεργασία με άλλους

¹⁹ Γεωργακοπούλου & Γούτσος 1999:89 και Goutsos 1997:45-74

παράγοντες (π.χ. χρήση ερώτησης, χρήση πλήρους ονοματικού τύπου κ.α.) να σηματοδοτεί την επαναφορά της συζήτησης σε ένα προηγούμενο θέμα.

2.5.4. Ο δείκτης *εν τω μεταξύ*

Ένας άλλος δείκτης λόγου που χρησιμοποιείται συχνά στον αφηγηματικό προφορικό λόγο είναι το *εν τω μεταξύ* (*χρόνω*). Στην πλειοψηφία των χρήσεών του που εντοπίστηκαν στα απομαγνητοφωνημένα κείμενα το *εν τω μεταξύ* λειτουργεί ως κειμενικός δείκτης και μάλιστα σε αφηγηματικές δομές του προφορικού λόγου για να δείξει κυρίως διακοπή της κύριας γραμμής της αφήγησης. Συγκεκριμένα στις επτά φορές που χρησιμοποιήθηκε, τις πέντε λειτουργεί σαν δείκτης λόγου σε αφηγηματική δομή, ενώ μόνο σε μία φαίνεται ότι έχει τοπικό ρόλο να διαδραματίσει.

Στο πιο κάτω παράδειγμα η Α χρησιμοποιεί το *εν τω μεταξύ* για να αναφερθεί σε ένα άλλο γεγονός της επίσκεψής τους στο λούνα παρκ που χρονικά είχε προηγηθεί του επεισοδίου που είχε αφηγηθεί μαζί με το Δ στα αμέσως προηγούμενα εκφωνήματα. Η Α συνεχίζει διαπροσωπικά την αφήγηση:

(31) κείμενο 3:

- Α: είχε ένα μωρό που εμπήκε πριν που μας και εφώναζε «μαμά φοβάμαι» ((γέλια)) τζαι επετάχτηκε έξω τζαι εβούρησε τζι' έφευκε (...) ((γέλια)) @@
Δ: τζι' εγώ που 'βκήκαμε έξω ελάλουν της «ακόμα τρέμω που το φόβο μου» για να μ' ακούσουν οι άλλοι να νομίσουν ότι έν' ωραίο αλλά:: (...) ((γέλια))
Α: εν τω μεταξύ πόξω ήταν μια αφίσα έτσι πολλά φοιτσιαρική τζαι ενόμιζες
220 ότι ήταν όντως φοιτσιαρικό αλλά [ήταν πολλά γελοίο
Δ: [έν έμπαινε μέσα ((γελά η Α))
Γ: γιατί ενόμιζεν ότι εννά φοηθεί

Στο ακόλουθο παράδειγμα με τη χρήση του *εν τω μεταξύ* η Α απομακρύνεται από τη βασική γραμμή της αφήγησης κάνοντας μια παρέκβαση σχετικά με τη Χ. Το *εν τω μεταξύ* σηματοδοτεί τη διακοπή της βασικής γραμμής της αφήγησης και την είσοδο στην παρέκβαση.

(32) κείμενο 3:

- 350 Α: τέλοσπάντων τζαι:: λα- πετάσσεται ο Π τζαι λαλεί::: κάτι είπε για τρόπους διασκέδασης τάχα να ρωτήσουμε τους συμφοιτητέ:::ς τζαι πετάσσεται ο Π τζαι λαλεί την Αλεξία εννά τη ρωτήσουμε τρόπο διασκέδασης τζαι θα πει 'στάρμπακς' ((γέλια))
Γ: @@
355 Δ: @@
Γ: μα δκυο λεπτά τάχα εκάμνετε δειγματοληψία (.) εννα βρεις να κάμεις έρευνα;

- A: κανονικά πρέπει αλλά σιγά το πράμα (.) για μηδέν κόμμα ένα έν αξίζει τον κόπο να την κάμω (.) έκαμα τες άλλες που αξίζουν
- 360 Γ: α:::
- A: και άφησα την τούτη πίσω (.) η X εν τω μεταξύ έκαμε της ο μικρός ούλληνη την εργασία ήταν έξι υποερωτήματα::: το έκτο ήταν το μοναδικό που ήθελε μόνο να βάλει ένα τύπο για να το βγάλει τζαι ούλλα τα άλλα ηθέλαν δουλειά μισή ώρα το κάθε υποερωτήμα::: η μια όμως (.) τζαι::: έκαμε τα ούλλα τζείνος (.) τζαι έκαμε μόνο το έκτο τζείνη

Στα επόμενα παραδείγματα το *εν τω μεταξύ* φαίνεται πάλι να σηματοδοτεί την έξοδο από τη βασική γραμμή της αφήγησης και παράλληλα την είσοδο σε ένα σχόλιο σχετικά με την ιστορία στο στίχ. 63 και σε μία μονάδα εσωτερικής αξιολόγησης στο στίχ. 67:

(33) κείμενο 2:

- B: καθόλου::: @@@ (.) μια φορά ρε συ::: (.) αφού π- (.) περίμενε (...)
αλλά εντάξει πού να το θυμάσαι τωρά; θυμάσαι τζείνην την καθηγήτρια
- 55 [μας:::
- Σ: [θυμούμαι [καλό έν θυμούμαι; ((τρώγοντας πατατάκια))
- B: [θυμάσαι που μας έκα[μνε:::
- Σ: [α
- B: όι έν θυμάσαι το περιστατικό γιατί έν' με μένα που είσηεν να [κάμει
- 60 Σ: [ντάξει
- B: την Χατζιγεωργίου νομίζω που μας έκαμνε ιστορία:::
- Σ: ναι στο πρώτο εξάμη[νο
- B: [ΜΠΡΑβο (.) εν τω μεταξύ τούτη επειδή::: ήξερεν και το θεϊόν μου
που ήταν φυσι[κός:::
- 65 Σ: [Α::: ((περιπαιχτικά))
- B: [κάτι έτσι ιστορίες (.) ε::: άρχισε να ενθουσιάζεται άμα με είδε:::
γιατί::: εγώ είχα ένα κέφι εν τω μεταξύ (.) τωρά που με ξανάδε σε μια::: μετά
από χρόνια::: ΑΓΑ:::πη μου ξέρεις @@@ (.) εντέλως όμως το στυλ της η
- 70 ΚΥρία (.) αΓΑ:::πη μου τζαι πού σε ξέρω πού σε είδα (.) τέλοσπαντων τζαι
κάμνει μου έτσι (.) ΑΤΕ ΤΖΑΙ να πεις ΜΑθημα ξέρω 'γω ΑΤΕ ΒΙΚΕΝΤΙΑ
μου ((κάνοντας ειρωνικό μορφασμό))

Στο παράδειγμα 34 η Β με τη χρήση του *εν τω μεταξύ* εισάγει τη συμβολή της στο λόγο, αλλάζει κατεύθυνση στο θέμα της συζήτησης και παράλληλα εισάγει μία μονάδα εξωτερικής αξιολόγησης:

(34) κείμενο 2:

- 285 Σ: [πεννηντατέ- έν' στην Κύπρο πενηντατέσσερα έν' στην Κύπρο ρε τζαι
πήνέν άτε (.) να σας πω εγώ έβαλα το τζειαμέ που έν' η στάση άλεξ
- N: έσχει τζειαμέ;
- Δ: 'ΝΤΑΞΕΙ πάει τώρα 'ντάξει [πάει
- Σ: ναι αλλά πώς ένε:::
- 290 B: εν τω μεταξύ ξέρεις ποιά είναι η πλάκα; εγώ έστειλα το πιο μετά τζαι

μάλιστα (.) επειδή ξέρεις εγώ στέλνω συνέχεια στα 'κέλογκς' ας πούμε ξέρω ότι κάμνουν κανένα τρίμηνο για να έρτει το δώρον (.) ε::: τελικά ήρτεν::: ήμουν κάτω στην Κύπρο τζαι στέλλει μου η Νατάσα μήνυμα ξέρεις ήρτεν δηλαδή::: Σ: [ήρτεν δηλαδή πακετο;

Στο ακόλουθο παράδειγμα ο ρόλος του *εν τω μεταξύ* φαίνεται ότι είναι περισσότερο τοπικός:

(35) κείμενο 2:

Π: της κοπέλας ρε ξέχασα ρε ξέχασα
Β: κοίτα (.) βασικά έν' ούλλα που τα ξέχασες
Δ: ξέρεις::: επειδή βασικά είμαστε στην ίδια ομάδα::: ((γέλια))
Π: 'ντάξει 'ντάξει αντίπαλοι ((χτυπάει τα χέρια του))
Β: μπρά:::βο ((γέλια))
Δ: ((γέλια))
Σ: να σου πω το πρώτο γράμμα (.) [βι ((κάνει σήμα στον Π με το στόμα))
Β: [όι όι
Π: Βίκη Βίκη Α::: ΝΑΙ Βίκη εντάξει θυμήθηκα (.) εν τω μεταξύ εδώ το 'χα
Δ: ξέρεις τώρα κάνουν τώρα έτσι
Π: όι ρε το θυμόμουνα Βίκη εν τω μεταξύ ((γέλια))

Γενικά ο δείκτης *εν τω μεταξύ* χρησιμοποιείται στον αφηγηματικό προφορικό λόγο για να σηματοδοτήσει έξοδο από την κύρια γραμμή της αφήγησης και είσοδο σε σχόλια, παρεκβάσεις ή και μονάδες αξιολόγησης. Στη βάση της χρονικής επιρρηματικής του σημασίας μπορεί να οργανώνει και χρονικά την αφήγηση, εισάγοντας ένα αφηγηματικό επεισόδιο που χρονικά προηγείται ή συνέβη ταυτόχρονα με τα επεισόδια που έχουν ήδη αποτελέσει αντικείμενο της αφήγησης.

2.5.5. Ο δείκτης *τωρά/τόρα*

Κατά τους Γεωργακοπούλου & Γούτσο (1997:97) το χρονικό επίρρημα *τόρα* στην κειμενική του χρήση ως δείκτης λόγου μπορεί να λειτουργεί ως στοιχείο που πλαισιώνει τη μετάβαση σε ένα νέο θέμα ή μια νέα πλευρά του θέματος. Επίσης μπορεί να λειτουργεί για να σημάνει σύγκριση σχετικά με το τι συνέβαινε σε μια προηγούμενη κατάσταση²⁰, μπορεί να έχει μεταγλωσσική λειτουργία²¹, μπορεί να εισάγει την αξιολόγηση ενός αφηγήματος²² ή να συνοδεύει μια μετακειμενική φράση που δείχνει την επιστροφή στην κύρια γραμμή της αφήγησης (*άκου να δεις τι έγινε τώρα*) ή ακόμα και να σηματοδοτεί το ίδιο την επιστροφή στη δράση. Η Schifffrin

²⁰ Λέκκα 2005: 100

²¹ Λέκκα 2005: 101

²² Schifffrin 1988: 240-241

τέλος τονίζει την «εγωκεντρική» φύση του *τώρα* (*now*), αφού με τη χρήση του ο ομιλητής στρέφει την προσοχή του ακροατή στον ίδιο τον ομιλητή και σε ό,τι πρόκειται να ακολουθήσει: «Ο δείκτης *τώρα* δείχνει την επικέντρωση του ομιλητή όχι μόνο στο χρόνο της συνομιλίας αλλά και σε ένα νέο γεγονός ή ένα νέο θέμα» (Schiffrin 1988: 263, μετάφραση δική μου).

Στο παρακάτω παράδειγμα από το κείμενο 1 η Α χρησιμοποιεί το *τωρά* για να εισάγει ένα νέο θέμα. Ο δείκτης λόγου *τωρά* μαζί με την ερώτηση (Goutsos 1997: 48) που ακολουθεί πλαισιώνουν τη μετάβαση σε ένα νέο θέμα. Το *τωρά* χρησιμοποιείται στην αρχική θέση του εκφωνήματος σε μη αφηγηματικό λόγο:

(36) κείμενο 1:

Σ: πίνεις κανένα φάρμακο; έν τζαι πίνεις;

Π: όι

Σ: να σου το [απαγορέψουν

Θ: [φέρε ψουμί

300 Α: τωρά ποιός εκανονίστην;

Σ: να σου το απαγορέψουν το [κρασί

Το ίδιο συμβαίνει και στα ακόλουθα παραδείγματα όπου όμως το *τωρά* χρησιμοποιείται στην τελευταία θέση του εκφωνήματος. Ο δείκτης λόγου *τωρά* σε συνδυασμό με τη χρήση της ερώτησης (στα παραδείγματα 37, 38) και την αλλαγή στο χρόνο (από ενεστώτα σε αόριστο στο παράδειγμα 37) πλαισιώνουν τη μετάβαση στη διαδοχικότητα του κειμένου. Στο πρώτο παράδειγμα το γεγονός ότι το *τωρά* λειτουργεί ως δείκτης λόγου ενισχύεται και από τη χρήση παρελθοντικού χρόνου:

(37) κείμενο 1:

Α: ε εντάξει (.) φέρε να κόψω ψωμί

Σ: δηλαδή επήετε σε δκυο τόπους τωρά;

Φ: ναι

390 Σ: σε δκυο σπίτια ξένα;

Φ: ναι

Α: επήαν στο μουσείο τζαι επήαν τζαι σε μια που 'σχει βούφα

Σ: α το μουσείο έν έσχει βούφα;

(38) κείμενο 1:

15 τζειαμέ χαμηλά τέλεια (...) α τζείνο τζαι τζείνος έν' τζείνο που θέλει έν θέλει άλλο (...) κάτσετε (...) ξέρεις ίντα που να τους κάμω τωρά;

Φ: πε μου

Α: να βάλλει ο καθένας το φαϊ του που θέλει

Π: ΑΗΣΤΑ ΤΖΕΙΑΧΑΜΕ (.) πάνω στην τσαέρα [τζαι τζείνος που εννά θέλει εννά το τρώει

Στο ακόλουθο παράδειγμα το *τωρά* χρησιμοποιείται σε αφηγηματική δομή του αυθόρμητου προφορικού λόγου για να δείξει την επιστροφή στη δράση και στην κύρια γραμμή της αφήγησης μετά από μία μονάδα αξιολόγησης, όπου ο αφηγητής βγαίνει έξω από την αφήγηση για να εκφράσει τις συναισθηματικές αντιδράσεις του. Το *τωρά* χρησιμοποιείται όπως και τα χρονικά επιρρήματα για να σηματοδοτήσει τη συνέχεια της αφήγησης. Το γεγονός ότι λειτουργεί ως δείκτης λόγου ενισχύεται και από τη χρήση του αορίστου χρόνου:

(39) κείμενο 2:

B: [κάτι έτσι ιστορίες (.) ε::: άρχισε να ενθουσιάζεται άμα με είδε::: γιατί::: εγώ είχα ένα κέφι εν τω μεταξύ (.) τωρά που με ξανάδε σε μια::: μετά από χρόνια::: ΑΓΑ:::πη μου ξέρεις @@@ (.) εντέλως όμως το στυλ της η κυρία (.) αΓΑ:::πη μου τζαι πού σε ξέρω πού σε είδα (.) τέλοςπαντων τζαι κάμνει μου
70 έτσι (.) ΑΤΕ ΤΖΑΙ να πεις ΜΑθημα ξέρω 'γω ΑΤΕ ΒΙΚΕΝΤΙΑ μου
((κάνοντας ειρωνικό μορφασμό))

Όπως φαίνεται από τα πιο πάνω παραδείγματα ο δείκτης *τώρα/τωρά* χρησιμοποιείται κυρίως στον μη αφηγηματικό λόγο για να εισάγει ένα νέο θέμα. Μπορεί να καταλαμβάνει την αρχική ή και την τελευταία θέση στο εκφώνημα. Στον αφηγηματικό λόγο χρησιμοποιείται όπως και τα χρονικά επιρρήματα για να σηματοδοτήσει είσοδο στη γραμμή της αφήγησης μετά από διακοπή ή μια μονάδα αξιολόγησης.

2.6. Ο δείκτης και

Κατά τη Schiffrin (Schiffrin 1988:128-149) το *και* ως δείκτης λόγου σε ολικό-κειμενικό επίπεδο λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο που λειτουργεί και ως σύνδεσμος σε τοπικό επίπεδο: συνδέει δηλαδή παρατακτικά δύο ίσα τμήματα του λόγου. Έτσι στον αφηγηματικό προφορικό λόγο το *και* μπορεί να συνδέει παρασκευιακά σχόλια με τη δράση ή σε ρητορικές δομές τη θέση με την υποστήριξη αυτής της θέσης. Παράλληλα μπορεί να δηλώνει μετάβαση σε ένα άλλο θέμα, συνέχεια στο λόγο ενός ομιλητή, την προσπάθειά ενός ομιλητή να επανακτήσει το λόγο μετά από μία παρεμβολή ή διακοπή ή μπορεί να αποτελεί και μηχανισμό αλλαγής της σειράς των ομιλητών.

Με το *και* γεγονότα και καταστάσεις του κειμενικού κόσμου συνδυάζονται προσθετικά. Το *και* μπορεί να έχει και χρονική σημασία, αφού υποδηλώνει χρονική διαδοχή, έστω και όχι τόσο σαφή όσο τα χρονικά επιρρήματα που αναφέρθηκαν πιο πάνω. Το γεγονός ότι σ' αυτή την περίπτωση το *και* δεν χρησιμοποιείται για

παρατακτική λειτουργία, αλλά έχει χρονική σημασία φαίνεται από το ότι αν αντιστραφούν οι συνδεόμενοι όροι θα μεταβληθεί η κειμενική σημασία (Λέκκα 2005: 90). Η σηματοδότηση της διαδοχικότητας του αφηγηματικού κειμένου είναι η κύρια λειτουργία του *και*. Δείχνει, όπως και τα άλλα χρονικά επιρρήματα την πρόοδο/εξέλιξη της ιστορίας καθώς και τη συνέχειά της. Έτσι μπορεί να σηματοδοτεί την επιστροφή στη γραμμή της αφήγησης, μετά από ένα σχόλιο, μια παρέκβαση ή γενικά μια διακοπή. Κατά τους Γεωργακοπούλου & Γούτσο ο ρόλος του *και* δεν περιορίζεται στο να εισάγει παραγράφους του προφορικού αφηγηματικού λόγου αλλά μπορεί να επεκταθεί και στη σηματοδότηση της αρχής ή του τέλους τμημάτων του αφηγήματος, όπως τον προσανατολισμό, την αξιολόγηση ή τη δράση (Georgakopoulou & Goutsos 1997: 95). Τέλος στον προφορικό αφηγηματικό λόγο, εξαιτίας της αυθόρμητης, μη προσχεδιασμένης φύσης του, η χρήση συνδετικών στοιχείων όπως του *και* σε μεταβατικές θέσεις δίνει τη δυνατότητα στον ομιλητή να κερδίσει χρόνο, ώστε να οργανώσει την αφήγησή του στη ροή του λόγου και ταυτόχρονα να την προσαρμόσει στις επεμβάσεις των συνομιλητών του. Έτσι συχνά το *και* εμφανίζεται στην αρχή παραγράφων για να δείξει δισταγμό ή σκέψη του συνομιλητή πριν από ένα νέο εκφώνημα (Georgakopoulou A. & Goutsos D. 1997:96).

Στο πιο κάτω παράδειγμα από το κείμενο 1 το δεύτερο και τρίτο *και* χρησιμοποιούνται κυρίως με χρονική σημασία (=μετά) για να δηλώσουν την πρόοδο της αφήγησης και να δείξουν τη διαδοχικότητα της. Το πρώτο *και* (στην στερεότυπη φράση *τζαι που λαλείς* που δείχνει επιστροφή σε ένα θέμα που είχε συζητηθεί προηγουμένως²³) σηματοδοτεί την έναρξη της αφήγησης και ταυτόχρονα την είσοδο στον προσανατολισμό του αφηγήματος. Το δεύτερο *και* χρησιμοποιείται μετά από μία παρέμβαση ενός συνομιλητή για να δείξει παράλληλα την επιστροφή στην αφήγηση, τη συνέχεια της ιστορίας και την απόπειρα του αφηγητή να αποκτήσει τον έλεγχο της σειράς, το τρίτο εισάγει την πράξη επιπλοκής και το τελευταίο, έχει τη σημασία του *τελικά* και σηματοδοτεί την κορύφωση και την επίλυση του αφηγήματος:

(40) κείμενο 1:

- 445 Μ: τζαι που λαλείς που εφωνάζαν εχτές, εφωνάζαν πρώτα του Μάριου (.) και
 Σ: για το δώρο;
 Μ: ναι ο άγιος Βασίλης
 Σ: ε::: ((ερωτηματική έκφραση που δείχνει ενδιαφέρον και περιέργεια για τη
 450 συνέχεια))
 Μ: [τζαι::: ((γελάει))

²³ Βλ. παράγραφο 2.10. στη συνέχεια

- Π: [βάλ' τους τζαι που μιαν πατάτα
 Α: έν τζαι έψησά τες πολλά καλά
 Μ: εφάκκαν τζαι το καμπανελλί του
 455 Σ: ο άη Βασίλης;
 Μ: ναι (.) τζαι διούν του Μάριου ένα τεράστιο δώρο του οικοδεσπότη (.)
 ξετυλίει ξετυλίει ξετυλίει (.) που έτσι μιάλο ((δείχνει με τα χέρια)) εγίνηκε
 μιτσικουρί (.) τζαι ((γελάει)) εδώκαν του άρτο ((γελάει))

Όμοια και στο ακόλουθο παράδειγμα από το κείμενο 3 το πρώτο και τέταρτο και έχουν χρονική σημασία και δείχνουν τη διαδοχή των γεγονότων της ιστορίας. Μάλιστα το πρώτο και σηματοδοτεί την επιστροφή στη δράση μετά από εξωτερική αξιολόγηση (γέλια):

(41) Απ. κείμενο 3:

- Α: [αφού εφυρτήκαμε που το γέλιο εμείς (.)
 210 Δ: φρέσκο κρέας (.)
 Α: είχε ένα μωρό που εμπήκε πριν που μας και εφώναζε «μαμά φοβάμαι»
 ((γέλια)) τζαι επετάχτηκε έξω τζαι εβούρησε τζι' έφευκε (...) ((γέλια)) @@
 Δ: τζι' εγώ που 'βκήκαμε έξω ελάλουν της «ακόμα τρέμω που το φόβο μου»
 για να μ' ακούσουν οι άλλοι να νομίσουν ότι έν' ωραίο αλλά::: (...)
 215 ((γέλια))

Το και στο ακόλουθο παράδειγμα σηματοδοτεί την επιστροφή στην αφήγηση μετά από ένα σχόλιο/διακοπή από συνομιλητή, ενώ πάλι χρησιμοποιείται με χρονική σημασία:

(42) κείμενο 1:

- Μ: εδώκαν τζαι της γιαγιάς δώρο
 505 Σ: της γιαγιάς ίντα που της εδώκαν;
 Μ: μιαν εικονίτσα με ημερολόγιο
 Σ: α:::
 Μ: τζαι έβαλλεν τους ο άη Βασίλης να του φιλήσουν το σθέρι
 Ι: υποχρεωτικόν [τούτον

Στο παράδειγμα που ακολουθεί το πρώτο και χρησιμοποιείται μετά από μία παρέμβαση συνομιλητή για να δείξει την επιστροφή στην αφήγηση της ιστορίας και τη συνέχειά της. Το δεύτερο και χρησιμοποιείται μετά από μία παρέκβαση εκ μέρους του αφηγητή για να σηματοδοτήσει την επιστροφή στην κύρια γραμμή της αφήγησης και τη δράση:

(43) κείμενο 1:

- Σ: ε ήβρα τον που επία στη Λεμεσό σε έναν κουρέα
 Θ: ναι

Σ: τζαι ήβρα τον- αθθυμόταν δηλαδή (.) έν' πιο μικρός μου (.) τζείνος με
κατατάλαβε δηλαδή τζαι μίλησέ μου (.) ε ύστερα εγνωριστήκαμε (...) έν'
660 ελεύθερος τζείνος οξά;

Στο παρακάτω παράδειγμα ο Δ χρησιμοποιεί το *και* για να επανακτήσει το λόγο και να συνεχίσει την αφήγησή του μετά την παρέμβαση της Α:

(44) κείμενο 3:

200 Δ: ναι (.) είσθε τζαι μια κορούα έπαθε σόκ μαζί μας μίτσιά (.) σκέφτου ήταν
τρεις φίλες απέναντι που μας και της μιας εκρατούσαν της κλειστά τα μάθκια
της τζαι άκουα:::- ακούονταν κάτι φωνές [φοϊτσιάρικες
Α: [έν επρόσεξα ίντα που [εκάμναν
Δ: [τζαι εφωνάζασιν(.)

Το *και* πέρα από χρονική διαδοχή και πρόσθεση μπορεί να υποδεικνύει και άλλες σχέσεις, όπως αντίθετική, αιτιώδη, διασαφητική, επέκταση κ.α. όμως σ' αυτές του τις χρήσεις το *και* δε φαίνεται να έχει ολικό-κειμενικό ρόλο αλλά περισσότερο τοπικό. Γενικά ως δείκτης λόγου χρησιμοποιείται στον αφηγηματικό προφορικό λόγο για να «δείξει» είσοδο στη γραμμή της αφήγησης. Σχετική είναι και η εμφάνισή του στα όρια τμημάτων του αφηγήματος.

2.7. Ο δείκτης *γι' αυτό*

Το *γι' αυτό* είναι ένας άλλος δείκτης λόγου που αποκαλύπτει τις σχέσεις μεταξύ εκφωνημάτων ή μεγαλύτερων τμημάτων του κειμένου διευκολύνοντας έτσι τον αναγνώστη στην κατανόηση του κειμένου. Η Μπακάκου-Ορφανού (Μπακάκου-Ορφανού 2007:97-114) τον κατατάσσει στην υπερεκφωνηματική δήλωση της αιτιακής σχέσης, μαζί με άλλα συνδεδετικά λόγου, όπως τα ονομάζει, όπως τα *επομένως, έτσι, κατά συνέπεια και συνεπώς*. Από αυτά μόνο το *γι' αυτό* παραπέμπει στην αιτία και συνδέεται συνοχικά με το προηγούμενο κείμενο λόγω του αντωνυμικού στοιχείου αυτό. Κατά τη Μπακάκου (Μπακάκου-Ορφανού 2007: 111) το *γι' αυτό* αποτελεί μέρος του δεύτερου εκφωνήματος που εκφράζει τη συνέπεια ή το αποτέλεσμα και λειτουργεί ως δείκτης της αιτίας ή του αποτελέσματος. Έτσι η σειρά εμφάνισης των συνδεδόμενων μερών δεν είναι αντιστρέψιμη. Το *γι' αυτό* αποτελεί ίσως ένα μέσο αντικατάστασης όλου του κειμένου που προηγείται και μπορεί να αποτελέσει την αιτία σε σχέση με ό,τι έπεται. Γενικά όπως επισημαίνει η ίδια για το ρόλο των συνδεδετικών λόγου στην αιτιακή σχέση το *γι' αυτό* όπως και όλα τα συνδεδετικά λόγου αποτελούν τους δείκτες που δίνουν οδηγίες στον ακροατή ή τον αναγνώστη, για το πώς πρέπει να εκληφθεί το εκφώνημα ή το τμήμα του κειμένου

στο οποίο ανήκουν. Ο ρόλος τους δεν κινείται στη δόμηση της σημασίας από την πλευρά των όρων αληθείας, αλλά στην οργάνωση της πληροφορίας. Επισημαίνουν δηλαδή, πώς ενότητες σημασιολογικές, που μπορεί να είναι οποιαδήποτε τμήματα του κειμένου, πρέπει να συνδυάζονται κατά την αποκωδικοποίηση, ώστε ο λόγος να χαρακτηρίζεται από συνεκτικότητα.

Στα παραδείγματα που ακολουθούν το *γι'* αυτό αναφέρεται στο προηγούμενο κείμενο που δηλώνεται εδώ με υπογράμμιση:

(45) κείμενο 3:

- 120 Γ: [έφερε τρία κουδκιά σοκολάτες 'κίτ κάτ']::: (.)
Α: φαγιά έν έφερε;
Γ: περίμενε (.) ε::: ένα κουτί σοκολάτες 'σνίκερς' τζαι ένα κουτί σοκολάτες 'κάτμπουρυ'
Δ: έν 'γι' αυτό που επάσσυνε(...)

(46) κείμενο 2:

- Π: [ότι τα ποντίκια κάνανε πάρτυ εκεί μέσα ξέρω 'γω ((μιλάνε για λίγο ταυτόχρονα και η Β και ο Π και η Ν που έμειναν έκπληκτοι μ' αυτά που άκουσαν))
Π: για διάσημη::: αλυσ- για διάσημη:::
365 Σ: 'νεστλέ'
Π: αλυσίδα δημοφιλών
Ν: έν υπάρχει άλλη
Π: [που είναι:::
Δ: ['κέλογκς' 'νεστλέ'
370 Π: λέει ας πούμε οκτώ εκαταμμυρια Έλληνες τα 'χουμε τα 'χετε σίτι σας
λέει (.) όλοι τα 'χετε δοκιμάσει
Δ: ωχ ((γέλια))
Β: αναλόγως του σουπερμάρκετ
Δ: γι' αυτό πάντα βάζουν @@@ τα 'κέλογκς'

Γενικά το *γι'* αυτό ως δείκτης λόγου «δείχνει» ένα τμήμα κειμένου το οποίο κατά κανόνα προηγείται και αποτελεί την αιτία του εκφωνήματος το οποίο εισάγει. «Δείχνει» λοιπόν την αιτία αλλά κατά κανόνα εισάγει πάντα το αποτέλεσμα ή τη συνέπεια. Χρησιμοποιείται κυρίως στον μη αφηγηματικό λόγο και πάντα στην αρχική θέση του εκφωνήματος.

2.8. Ο δείκτης *γιατί*

Το *γιατί* χαρακτηρίζεται γενικά ως υποτακτικός σύνδεσμος που εκφράζει αιτία²⁴. Στη ξένη βιβλιογραφία γίνεται πολύς λόγος για την παρατακτική λειτουργία του *because*

²⁴ Τον αιτιολογικό σύνδεσμο *γιατί* ο Τζαρτζάνος συγκαταλέγει στους υποτακτικούς σύνδεσμούς «που χρησιμοποιούνται κάποτε κατά παράταξιν. Έτσι συνδέουν κάποτε κατά παράταξιν περιόδους ή κώλα περιόδων» (Τζαρτζάνος 1996:51)

που σημασιολογικά στη Νέα Ελληνική συμπίπτει με το *γιατί*. Συγκεκριμένα η Schleppegrell (Schleppegrell 1991:323-337) τονίζει ότι ενώ ο *because* ως υποτακτικός σύνδεσμος δημιουργεί τοπικούς δεσμούς μέσα στα όρια της πρότασης, ο παρατακτικός *because* δημιουργεί δεσμούς σε ευρύτερο κειμενικό επίπεδο εισάγοντας ακολουθίες που επαναφέρουν ένα θέμα και επεκτείνουν εκφωνήματα που εντοπίζονται στο κείμενο πέρα από το αμέσως προηγούμενο εκφώνημα. Παράλληλα διακρίνει τρεις παρατακτικές λειτουργίες του *because* στην προφορική συνομιλία: εισάγει μία αιτία για ένα ισχυρισμό ή επεξήγηση ενός προηγούμενου ισχυρισμού²⁵, έχει απλά εκφραστικό ρόλο χωρίς να εκφράζει αιτία²⁶ και τέλος ως δείκτης λόγου δείχνει την πρόθεση του ομιλητή να συνεχίσει τη συμβολή του στο λόγο και να κρατήσει τη σειρά του ή όταν χρησιμοποιείται στην αρχή του εκφωνήματος συνδέει τη συμβολή του ομιλητή με ένα προηγούμενο τμήμα του κειμένου²⁷. Ομοίως η Stenström (στο Andreas H. Jucker, Yael Ziv 1998 :127-146) αναφερόμενη κυρίως στο *cos*²⁸ αλλά και στο *because* τονίζει ότι χρησιμοποιούνται αρκετά συχνά ως θεματικοί σύνδεσμοι εισάγοντας επιπρόσθετες πληροφορίες για ένα προηγούμενο θέμα ή απλά λειτουργούν ως εναύσματα για περισσότερες πληροφορίες που δεν συνδέονται με οποιοδήποτε τρόπο με τα προηγούμενα, ως δείκτες που μαρτυρούν τη συνέχεια του κειμένου. Στα ελληνικά μπορούν να εντοπιστούν παρόμοιες λειτουργίες για το *γιατί*. Ως δείκτης λόγου λειτουργεί υπερεκφωνηματικά και όχι ενδοεκφωνηματικά, συνδέοντας εκφωνήματα ή τμήματα του λόγου που δεν γειτνιάζουν άμεσα και δείχνει παράλληλα τη συνέχεια της συμβολής του ομιλητή στο λόγο, μπορεί να καταλαμβάνει την αρχική θέση στο εκφώνημα, και στερείται σημασιολογικού ή λογικού περιεχομένου.

Στα απομαγνητοφωνημένα κείμενα βρέθηκαν τρία παραδείγματα όπου το *γιατί* φαίνεται να λειτουργεί ως δείκτης λόγου. Στο πρώτο παράδειγμα από το κείμενο 1 το *γιατί* σηματοδοτεί τη συνέχεια του λόγου του Σ ως προς το συγκεκριμένο θέμα. Η αρχική θέση στο εκφώνημα και το γεγονός ότι δεν εκφράζει καμία σχέση αιτιολόγησης, συνηγορούν στο ότι το *γιατί* στο ακόλουθο παράδειγμα λειτουργεί ως δείκτης λόγου:

²⁵ Discourse-reflexive *because* στο Schleppegrell 1991:325

²⁶ Non-causal *because* στο Schleppegrell 1991:327

²⁷ Interactional roles for *because* στο Schleppegrell 1991:329

²⁸ Συντετμημένος τύπος του *because* στα αγγλικά

(47) κείμενο 1:

- Σ: βάλε έσθει μέσα:: κλέφτικο άφηκά σου μέσα
155 Μ: ετρώαν ετρώαν [ετρώαν
Σ: ναι το καμένο ναι (.) [δικιάλεξε τζείνο που θέλεις
Μ: εσουβλίζαν τζαι τρώαν τζιόλας
Σ: γιατί εφωνάζα μου να το ββάλω (.) λαλώ τους «αφήστε το τζαι έν' για την
Κακού τζείνο»

Τέλος στα ακόλουθα παραδείγματα το *γιατί* χρησιμοποιείται χωρίς να εκφράζει σχέση αιτιολόγησης με τα προηγούμενα για να δείξει τη ροή του λόγου και την πρόθεση του ομιλητή να συνεχίσει στο λόγο:

(48) κείμενο 1:

- 665 Σ: ώστε έχασεν ένα- έχασεν ένα που επνήκε; (.) μα αφού εγώ έν τον
αθθυμούμαι καλέ (.) μα πόσο χρονών ήταν; έν' πιο μιτσής πολλά που μένα;
γιατί εγώ ξέρω τους:: Αρίστη; ((απευθύνει το λόγο στη σύζυγό του))
Φ: ναι
Σ: έν τον εκατάλαβες;

(49) κείμενο 2:

- 65 Β: [κάτι έτσι ιστορίες (.) ε::: άρχισε να ενθουσιάζεται άμα με είδε::: γιατί:::
εγώ είχα ένα κέφι εν τω μεταξύ (.) τωρά που με ξανάδε σε μια::: μετά από
χρόνια::: ΑΓΑ:::πη μου ξέρεις @@@ (.) εντέλως όμως το στυλ της η ΚΥρία
(.) αΓΑ:::πη μου τζαι πού σε ξέρω πού σε είδα (.) τέλοσπαντων τζαι κάμνει
μου έτσι (.) ΑΤΕ ΤΖΑΙ να πεις ΜΑθημα ξέρω γω ΑΤΕ ΒΙΚΕΝΤΙΑ μου
((κάνοντας ειρωνικό μορφασμό))
Σ: Βικεντία; ((με απορημένο πρόσωπο))

Μια παρόμοια με το παράδειγμα 47 λειτουργία παρατηρούμε και για το *αφού*²⁹ στο πιο κάτω παράδειγμα από το κείμενο 1. Η Μ χρησιμοποιεί το *αφού* για να επανακτήσει το λόγο μετά από την παρέμβαση των συνομιλητών της και να συνεχίσει την αφήγησή της προσθέτοντας νέα γεγονότα. Καμία αιτιολογική σχέση δεν εκφράζεται από το *αφού*:

(50) κείμενο 1:

- Μ: οι Παναγιώτες εκρυφτήκαν για να μέν τους έβρει
Σ: γιατί;
520 Κ: ρε τους Παναγιώτες
Μ: αφού ο Ραφαήλ (...) ((τρώει)) που τον φωνάζει ο άη Βασίλης λαλεί (.) ου
Παναΐα μου (.) ρεζίλι ΡΕΖΙΛΙ εσηκώννεται τζαι ελάλεν ρεζίλι ρεζίλι
Κ: ναι ρεζίλι

Όπως φαίνεται από τα πιο πάνω παραδείγματα τα *γιατί* και *αφού* ως δείκτες λόγου χρησιμοποιούνται στον αφηγηματικό προφορικό λόγο για να δείξουν είσοδο

²⁹ Που επίσης χαρακτηρίζεται ως υποτακτικός αιτιολογικός σύνδεσμος

στη γραμμή της αφήγησης. Δείχνουν επίσης την πρόθεση του ομιλητή να πάρει το λόγο και να συνεχίσει την αφήγησή του, ενώνοντας έτσι διαπροσωπικά τμήματα κειμένου. Είναι δυνατόν επίσης να δείχνουν τη ροή του λόγου. Στη χρήση τους ως δείκτες λόγου τα *γιατί* και *αφού* απομακρύνονται από τη βασική αιτιολογική σημασία τους.

2.9. Ο δείκτης *επίσης*

Κατά τη Λέκκα (Λέκκα 2005:92) το *επίσης* λειτουργεί κατ' εξοχήν ως δείκτης λόγου, αφού συντελεί στη μετάβαση σε νέα δέσμη πληροφοριών, ενώ είναι δυνατόν να συνδέει προσθετικά τμήματα κειμένου.

Στο ακόλουθο παράδειγμα από το κείμενο 3, με το *επίσης* η Γ εισάγει μία νέα πλευρά του υπό συζήτηση θέματος:

(51) κείμενο 3:

- 130 Γ: εννά έρτει η μάμμα του τον Μάρτη τζι' εννά μου πει «έκαμες τον σήισκα»
Α: έντα που φταίεις ΕΣΥ άμα τρώει τούτος τούτα ούλλα που του έδωκε η μάμμα του [να φέρει που Κύπρο
Γ: [τέλοσπάντων (.)
Α: αν έτρωε μόνο φαϊ ήταν να ['ταν καλά
- 135 Γ: [@@@ (.) επίσης δεν έφερε φαγιά και έφερα τα φαγιά ούλλα εγώ (.)
Δ: [ππέ:::
Α: [ππέ::: ((γέλια))
Γ: αντί να φορτωθεί τζείνος εφορτώθηκα εγώ @@ (.)
Α: Κύριε ελέησον πιο περίεργος ανεύθυνος (...) πλήρης ανευθυνότητα (.)

Η λειτουργία του *επίσης* ως δείκτη λόγου στον αυθόρμητο προφορικό λόγο γίνεται στη βάση της προσθετικής του σημασίας, είναι όμως όπως φαίνεται περιορισμένη.

2.10. Οι δείκτες *τζαι που λαλείς (και που λες), α, ώστε και δηλαδή*

Οι δείκτες *τζαι που λαλείς (και που λες), α, ώστε και δηλαδή* εξετάζονται μαζί στην ενότητα αυτή γιατί η χρήση τους στα απομαγνητοφωνημένα κείμενα είναι περιορισμένη. Στο παρακάτω παράδειγμα από το κείμενο 1 το *τζαι που λαλείς* λειτουργεί ως δείκτης λόγου για να εισάγει και να συνεχίσει ένα θέμα για το οποίο γινόταν λόγος προηγουμένως. Η χρήση του ονοματικών τύπων *Μάριου, άγιος Βασίλης* (αλλαγή στη δείξη προσώπου) και η αλλαγή στο χρόνο (από ενεστώτα σε αόριστο: χρονική δείξη) σηματοδοτούν επίσης τη θεματική έναρξη:

(52) κείμενο 1:

Θ: εκάμετέ τα δαπάνω;

Σ: όι έν' η Αρίστη

445 Μ: τζαι που λαλείς που εφονάζαν εχτές, εφονάζαν πρώτα του Μάριου (.) ναι

Σ: για το δώρο;

Μ: ναι ο άγιος Βασίλης

Στα ακόλουθα παραδείγματα το επιφώνημα *α* χρησιμοποιείται ως δείκτης λόγου για να δείξει εισαγωγή σε ένα νέο θέμα, ή μια νέα πλευρά του θέματος. Όπως και το *τώρα* φαίνεται ότι επικεντρώνει την προσοχή του ακροατή σε ό,τι πρόκειται να ακολουθήσει. Με τη χρήση του επιφωνήματος *α* ο Δ στο παράδειγμα 53 στρέφει τη συζήτηση από το επεισόδιο με τον Τ σε ένα πρόσωπο στην τηλεόραση. Την εισαγωγή στο νέο θέμα δείχνει και η αλλαγή στο χρόνο (από αόριστο σε ενεστώτα). Το ίδιο συμβαίνει και με τη χρήση του *α* από το Σ στο παράδειγμα 54. Ο Σ εισάγει τη συμβολή του στο λόγο και αρχίζει την αφήγησή του σχετικά με το συγκεκριμένο επεισόδιο, αλλάζοντας έτσι για λίγο κατεύθυνση στο θέμα της συνομιλίας. Τη θεματική μετάβαση δείχνουν επίσης και η αλλαγή στη δείξη προσώπου («του Παναγιώτη») καθώς και η μεγάλη παύση³⁰ που προηγείται (στίχ. 254):

(53) κείμενο 3:

Γ: εχτές είδα τον Τ

Δ: ποιόν Τ;

Γ: τον Τ τούτον που μηνίσκει δαμέ πιο πάνω

310 Α: όι το::: συμφοιτητή μου

Δ: α έν' τούτος ο κατσόσθοιρος που παίζει στο τούτο ((δείχνει την τηλεόραση))

Γ: ναι αρέσκει μου (.)

Δ: ΤΟΥΤΟΣ

315 Γ: ναι

Α: ναι

Γ: αρέσκει μου το έργο (...)

Α: τούτη αρέσκει του Π ((δείχνει μια ηθοποιό στην τηλεόραση)) (.) εμένα έν {...}

(54) κείμενο 2:

Ν: απ' τη ζύμη που φτιάχνουμε πίτσα

250 Σ: [α

Β: [και φτιάχνουμε την πίττα

Δ: Α ναι

Β: ναι ναι τζαι έφερα τωρά επίτηδες για να φτιάξουμε πίττες με μανιτάρια (...)

255 Σ: α (.) ήρτεν τζαι μένα μια (.) του Παναγιώτη τζείνου του::: του

³⁰ Γεωργακοπούλου και Γούτσος 1999:85

Παναγιώτη που ήρτεν την άλλη φορά τζαι παίζαμε ‘πλεϊ στέισιον’ ήρτεν η μάμα του έκαμε φαϊ τζαι:::
N: α::: τυχεροί

Το *δηλαδή* χαρακτηρίζεται γενικά ως σύνδεσμος επεξηγηματικός ή συμπερασματικός. Παρ’ όλα αυτά στο ακόλουθο παράδειγμα το *δηλαδή* δε φαίνεται να εκφράζει οποιαδήποτε επεξηγηματική ή συμπερασματική σχέση. Ο ομιλητής χρησιμοποιεί το *δηλαδή* για να συνεχίσει τη συμβολή του στο λόγο και να κρατήσει τη σειρά στη συνομιλία. Μπορούμε να πούμε ότι το *δηλαδή* δείχνει τη ροή του λόγου του ομιλητή. Παράλληλα με το *δηλαδή* εισάγονται παρεκβατικά σχόλια του ομιλητή για να επιστρέψει έπειτα στην κύρια γραμμή της αφήγησης με τους δείκτες *τζαι* και *ύστερα*:

(55) κείμενο 1:

Σ: ε ήβρα τον που επήα στη Λεμεσό σε έναν κουρέα

Θ: ναι

Σ: τζαι ήβρα τον- αθθυμόταν δηλαδή (.) έν’ πιο μικρός μου (.) τζείνος με κατατάλαβε δηλαδή τζαι μίλησέ μου (.) ε ύστερα εγνωριστήκαμε (...) έν’

660 ελεύθερος τζείνος οξά;

Στο παράδειγμα από το κείμενο 1 ο δείκτης λόγου *ώστε* χρησιμοποιείται για να επανεισάγει ένα θέμα για το οποίο γινόταν λόγος προηγουμένως. Η χρήση της ερώτησης και η αλλαγή στη δείξη προσώπου δείχνουν επίσης την επιστροφή στο προηγούμενο θέμα:

(56) Απ. 3 κείμενο 1:

A: ο Παναής

665 Σ: ώστε έχασεν ένα- έχασεν ένα που επνήκε; (.) μα αφού εγώ έν τον αθθυμούμαι καλέ (.) μα πόσο χρονών ήταν; έν’ πιο μιτσήσ πολλά που μένα; γιατί εγώ ξέρω τους::: Αρίστη ((απευθύνει το λόγο στη σύζυγό του))

Γενικά η χρήση των *τζαι που λαλείς*, *α*, *ώστε*, *δηλαδή* ως δείκτες λόγου στον αυθόρμητο προφορικό λόγο είναι περιορισμένη. Τα *τζαι που λαλείς*, *α*, *ώστε* χρησιμοποιούνται στο μη αφηγηματικό λόγο για να εισάγουν ένα νέο θέμα συχνά σε συνεργασία με άλλους παράγοντες όπως είναι η χρήση της ερώτησης, η χρήση πλήρους ονοματικού τύπου, αλλαγή στο χρόνο κ.α. Το *δηλαδή* στο μοναδικό παράδειγμα από τα απομαγνητοφωνημένα κείμενα στο οποίο βρέθηκε να λειτουργεί ως δείκτης λόγου χρησιμοποιείται στον αφηγηματικό λόγο για να δείξει εισαγωγή σε

παρεκβατικά σχόλια του αφηγητή, ανεξάρτητα από τη συνήθη επεξηγηματική του σημασία.

3. Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία έγινε προσπάθεια να εντοπιστεί και να περιγραφεί η κειμενική λειτουργία ορισμένων μορφικών στοιχείων που γενικά στη βιβλιογραφία χαρακτηρίζονται ως δείκτες λόγου, μέσα από την ανάλυση πρωτογενούς υλικού περίπου 60 λεπτών αυθόρμητου προφορικού λόγου. Είναι νομίζω σαφής η ετερογένεια που χαρακτηρίζει την κατηγορία των δεικτών λόγου στη Νέα Ελληνική. Συγκεκριμένα βρέθηκε ότι λειτουργούν ως δείκτες λόγου σε κειμενικό επίπεδο μορφικά στοιχεία που παραδοσιακά συγκαταλέγονται στους συνδέσμους (π.χ. *και, αλλά, όμως, γιατί* κ.α.), στα επιρρήματα (π.χ. *πάντως, μετά, ύστερα, τωρά*, κ.α.), στα επιφωνήματα (π.χ. *α*), στα προθετικά σύνολα (π.χ. *γι' αυτό*) ή στα επιρρηματικά προθετικά σύνολα (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2005: 738) (π.χ. *εν τω μεταξύ*) και σε παρενθετικές φράσεις (π.χ. *τζαι που λαλείς*). Βασικό κριτήριο για την ένταξη ενός μορφικού στοιχείου στην κατηγορία των δεικτών λόγου είναι να επιτελεί κειμενική λειτουργία, να υποδεικνύει δηλαδή ένα τμήμα κειμένου και να συμβάλλει στη γενική οργάνωση του λόγου, με το να τον κατατεμαχίζει σε μικρότερα τμήματα. Αυτό θεωρείται και το πρωτοτυπικό χαρακτηριστικό των δεικτών λόγου, δεδομένου ότι η χρήση τους μπορεί να διαθέτει και άλλες δευτερεύουσες λειτουργίες, διαπροσωπικές, λογικής πληροφορίας ή προθετικότητας.

Ο δείκτης λόγου *πάντως* χρησιμοποιείται σε αφηγηματικές δομές για να σηματοδοτήσει την επιστροφή στην αφηγηματική γραμμή μετά από μία διακοπή, παρέκβαση, σχόλιο ή μονάδα αξιολόγησης, γενικά τμήματα όπου δεν προωθείται η δράση. Στην κειμενική του αυτή χρήση παρουσιάζει και δευτερεύουσες λειτουργίες: επικεντρώνει την προσοχή του δέκτη στο κείμενο που θα ακολουθήσει (ή προηγείται), ενώ μπορεί να χαρακτηρίζει ιεραρχικά τα τμήματα λόγου που προηγούνται ή έπονται ως δευτερεύουσας ή πρωτεύουσας σημασίας. Σε μη αφηγηματικό λόγο το *πάντως* μπορεί να δείχνει την εισαγωγή ενός νέου θέματος ή τη στροφή του θέματος προς μια νέα κατεύθυνση.

Παρομοίως, ο δείκτης λόγου *τελοσπάντων* χρησιμοποιείται κυρίως στον αφηγηματικό προφορικό λόγο για να σηματοδοτήσει το τέλος μιας διακοπής (παρέμβασης, παρέκβασης, σχολίου) της κύριας γραμμής της αφήγησης. Με τη χρήση του *τελοσπάντων* ο ομιλητής μεταδίδει την πρόθεσή του να κλείσει τελειωτικά

την οποιαδήποτε διακοπή για να μπορέσει έπειτα να συνεχίσει με την κύρια γραμμή της αφήγησης. Παράλληλα, παρουσιάζει και δευτερεύουσες λειτουργίες, διαπροσωπικές αφού μπορεί να δείχνει την προσπάθεια του αφηγητή να πάρει το λόγο για να συνεχίσει με το επόμενο τμήμα της αφήγησης, ενώ από την άλλη μπορεί να δείχνει έξοδο από την υποκειμενικότητα του αφηγητή (π.χ. μία μονάδα αξιολόγησης). Στο μη αφηγηματικό προφορικό λόγο το *τελοσπάντων* διατηρεί τη λειτουργία του ως δείκτης που σηματοδοτεί την ολοκλήρωση ενός θέματος. Παράλληλα με τη λειτουργία του αυτή είναι δυνατόν να εκφράζει και παραχώρηση.

Ο δείκτης *λοιπόν* χρησιμοποιείται όπως και ο *τελοσπάντων* κυρίως στον προφορικό αφηγηματικό λόγο, για να δείξει όμως την επιστροφή στην αφήγηση μετά από διακοπή και όχι το τέλος της διακοπής. Δευτερεύουσες διαπροσωπικές λειτουργίες είναι δυνατόν να εντοπιστούν και στη χρήση του *λοιπόν* στον προφορικό αφηγηματικό λόγο, κυρίως όσον αφορά στη συμβολή των προσώπων στη συνέχιση των επεισοδίων της ιστορίας. Στο μη αφηγηματικό προφορικό λόγο το *λοιπόν* μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να εισάγει ένα νέο θέμα.

Με βάση τα παραδείγματα που έχουν εντοπιστεί και αναλυθεί από τα απομαγνητοφωνημένα κείμενα είναι δυνατόν να σημειωθεί και ακόμη μία διαφορά ανάμεσα στη λειτουργία του *λοιπόν* και του *τελοσπάντων* στον προφορικό αφηγηματικό λόγο. Όπως έχει επισημανθεί πιο πάνω, το *λοιπόν* σηματοδοτεί είσοδο στην αφήγηση μετά από διακοπή, ενώ το *τελοσπάντων* το τέλος της διακοπής. Μπορούμε λοιπόν να παρατηρήσουμε ότι το *λοιπόν* στην πλειοψηφία των εμφανίσεών του σηματοδοτεί είσοδο στην αφήγηση μετά από μικρής διάρκειας διακοπή που μάλιστα σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την αφήγηση, ενώ το *τελοσπάντων* μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να κλείσει μεγαλύτερης διάρκειας διακοπή που σε αρκετές περιπτώσεις πολύ λίγη ή και καθόλου σχέση έχει με την αφήγηση. Ενώ για το *τελοσπάντων* μπορεί να ισχύει και το αντίθετο, να κλείνει δηλαδή και μικρότερης διάρκειας διακοπή, το ίδιο δεν έχει παρατηρηθεί και για το *λοιπόν*. Ίσως αυτό να οφείλεται στο γεγονός ότι καθώς η συζήτηση απομακρύνεται θεματικά και χρονικά από το προηγούμενο τμήμα κειμένου ο ομιλητής οφείλει να κλείσει τη διακοπή ώστε η επιστροφή στο προηγούμενο θέμα να μη φανεί αφύσικη ή να κινδυνεύσει η συνάφεια στο λόγο. Με τη χρήση του *τελοσπάντων* ο ομιλητής «επικοινωνεί» την πρόθεσή του να κλείσει τη διακοπή, ειδοποιώντας έτσι το συνομιλητή του για την αλλαγή στο θέμα που πρόκειται να ακολουθήσει. Η άποψη αυτή μπορεί να ενισχυθεί και από το γεγονός ότι μετά από το κλείσιμο μεγάλης

διάρκειας διακοπής με το *τελοσπάντων* ο ομιλητής συνεχίζει την αφήγηση χρησιμοποιώντας πλήρεις ονοματικούς τύπους (αλλαγή στη δείξη προσώπου) και επανεισάγοντας/επαναλαμβάνοντας το τμήμα της αφήγησης στο οποίο είχε διακοπεί. Αντίθετα, μετά από μικρής διάρκειας διακοπές ο ομιλητής που χρησιμοποιεί το *λοιπόν* συνεχίζει κανονικά με το επόμενο τμήμα της αφήγησης. Πιο εκτενής μελέτη της λειτουργίας των δύο δεικτών λόγου στον αφηγηματικό προφορικό λόγο θα μπορούσε να επιβεβαιώσει την άποψη αυτή.

Πολύ σημαντική είναι η λειτουργία των χρονικών επιρρημάτων, όπως το *μετά*, το *ύστερα*, *μια φορά*, *τις προάλλες*, *τελικά* που χρησιμοποιούνται για να οργανώσουν τον αφηγηματικό λόγο δείχνοντας την εξέλιξη της ιστορίας και κατατεμαχίζοντας την αφήγηση σε διαδοχικά χρονικά τμήματα (αρχή-μέση-τέλος). Συναφής είναι και η λειτουργία τους ως στοιχείων που δείχνουν εισαγωγή στα διάφορα τμήματα του αφηγήματος όπου προωθείται η δράση, όπως ο προσανατολισμός, η πράξη επιπλοκής, η κλιμάκωση και η επίλυση. Τέλος το *τελικά* μπορεί να χρησιμοποιηθεί και στον μη αφηγηματικό προφορικό λόγο για να κλείσει οριστικά ένα θέμα ή για να επανεισάγει ένα θέμα στο οποίο δεν δόθηκε οριστική λύση.

Παρόμοια με των χρονικών επιρρημάτων στον αφηγηματικό προφορικό λόγο είναι και η λειτουργία του *και* όταν χρησιμοποιείται με χρονική σημασία. Παράλληλα, το *και* μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να δηλώσει επιστροφή στην αφήγηση μετά από διακοπή ή να σηματοδοτήσει είσοδο σε τμήματα του αφηγήματος. Ο δείκτης *τώρα/τωρά* χρησιμοποιείται κυρίως στον μη αφηγηματικό προφορικό λόγο για να σηματοδοτήσει τη μετάβαση σε ένα νέο θέμα ή μια νέα πλευρά του θέματος. Στον αφηγηματικό προφορικό λόγο χρησιμοποιείται στη βάση της χρονικής του σημασίας για να δείξει την επιστροφή στη δράση μετά από μία μονάδα αξιολόγησης ή μια διακοπή. Επιστροφή στην αφήγηση μετά από διακοπή μπορεί να δείχνει και ο δείκτης *τζαι που λαλείς* (και *που λες*). Στο μη αφηγηματικό λόγο από την άλλη μπορεί να δείχνει την επιστροφή σε ένα προηγούμενο θέμα. Έτσι εξυπηρετεί και τη θεματική συνέχεια.

Ο δείκτης *δηλαδή* στη μοναδική εμφάνισή του ως δείκτης λόγου στο σώμα των απομαγνητοφωνημένων κειμένων που εξετάστηκαν φαίνεται ότι δείχνει την είσοδο σε παρεκβατικά σχόλια του αφηγητή. Κειμενική λειτουργία φαίνεται ότι επιτελεί σε ορισμένες χρήσεις του και ο *γιατί* όπως και ο *αφού*, κάτι που ενισχύεται και από το γεγονός ότι στις χρήσεις τους ως δείκτες λόγου, ο αιτιολογικός τους χαρακτήρας μηδενίζεται. Στον αφηγηματικό λόγο μπορεί να σηματοδοτούν

επιστροφή στην αφήγηση μετά από διακοπή, έχοντας παράλληλα και τη δευτερεύουσα διαπροσωπική λειτουργία της προσπάθειας επανάκτησης του λόγου εκ μέρους του ομιλητή για τη συνέχεια της αφήγησης. Γενικά δείχνουν τη θεματική συνέχεια στο λόγο του ομιλητή. Ο δείκτης *εν τω μεταξύ* χρησιμοποιείται κυρίως στον αφηγηματικό λόγο για να δείξει έξοδο από τη δράση ή τη γραμμή της αφήγησης, ή έχοντας κυρίως χρονική σημασία για να εισαγάγει ένα επεισόδιο που χρονικά προηγείται της κύριας χρονικής γραμμής της αφήγησης.

Συνοψίζοντας, είναι φανερό ότι οι δείκτες λόγου χρησιμοποιούνται πρωτίστως στον αφηγηματικό προφορικό λόγο, όπου η ανάγκη οργάνωσης της πληροφορίας είναι επιτακτική για να μπορέσει ο ομιλητής να παρακολουθήσει τα γεγονότα της αφήγησης και να τα συνδυάσει σωστά μέσα στο σύνολο των διακοπών, παρεμβάσεων, παρεκβάσεων που συνεπάγεται ο αυθόρμητος, μη προσχεδιασμένος αφηγηματικός λόγος. Δείκτες λόγου όπως το *λοιπόν*, το *πάντως* το *και*, το *μετά*, το *ύστερα*, το *μια φορά*, *τις προάλλες*, το *γιατί*, το *αφού*, το *τόρα/τωρά*, που χρησιμοποιούνται στην αρχική θέση του εκφωνήματος, δείχνουν την πορεία της αφήγησης και επομένως λειτουργούν ως στοιχεία που βοηθούν τον ακροατή να συνδέσει ό,τι ακολουθεί με τη γραμμή της αφήγησης. Από την άλλη, δείκτες όπως το *εν τω μεταξύ*, το *δηλαδή*, το *τελοσπάντων* χαρακτηρίζουν διακοπές στην αφήγηση και επομένως με τη σειρά τους προειδοποιούν τον ακροατή ότι τα εκφωνήματα που υποδεικνύουν δεν συνδέονται με το χρόνο της αφήγησης αλλά με το παρασκήνιο της ή το χρόνο της συνομιλίας. Εάν λοιπόν θεωρήσουμε την αφήγηση ως μία διαδρομή που διανύει ο αφηγητής με όχημα τη χρήση παρελθοντικού χρόνου, τότε οι δείκτες λόγου είναι χωρίς αμφιβολία τα οδόσημα που δείχνουν τις εισόδους και τις εξόδους από την πορεία αυτή.

Το επιφώνημα *α* με τη σειρά του σε ορισμένες χρήσεις του στον αυθόρμητο προφορικό λόγο λειτουργεί σαν δείκτης που εισάγει ένα νέο θέμα, στρέφοντας την προσοχή του αναγνώστη σε ό,τι πρόκειται να ακολουθήσει. Το *γι'αυτό* στην πλειοψηφία των εμφανίσεών του στον αυθόρμητο προφορικό λόγο λειτουργεί ως δείκτης λόγου, αφού χαρακτηρίζει ένα τμήμα κειμένου που προηγείται ως την αιτία για ό,τι ακολουθεί και αποτελεί τη συνέπεια ή το αποτέλεσμα του. Ο δείκτης *επίσης* στη βάση της προσθετικής λειτουργίας του ως επίρρημα μπορεί να συμβάλει στον κατατεμαχισμό του λόγου εισάγοντας μία νέα πλευρά του θέματος ή γενικά δείχνοντας μετάβαση σε μία νέα δέσμη πληροφοριών που συνιστούν μια υποενότητα σχετικά με το υπό συζήτηση θέμα. Τέλος και ο δείκτης *ώστε* είναι δυνατόν να

χρησιμοποιηθεί στον αυθόρμητο προφορικό λόγο για να επανεισαγάγει ένα θέμα για το οποίο έγινε λόγος προηγουμένως.

Πολύ σημαντική είναι λοιπόν, όπως φαίνεται από τα παραπάνω, και η λειτουργία των δεικτών λόγου στην αρχή θεματικών ενοτήτων, κυρίως όταν η αλλαγή θέματος δεν γίνεται βαθμιαία και ανεπαίσθητα με τη συνήθη μορφή του θεματικού ειρμού, αλλά γίνεται ρητή δήλωση του θέματος. Σε αυτές τις περιπτώσεις μπορεί να ενεργούν συνεργατικά με άλλους παράγοντες για την πλαισίωση ή την εισαγωγή του νέου θέματος (χρήση/επανάληψη πλήρη ονοματικού τύπου για αλλαγή στη δείξη προσώπου, αλλαγή χρόνου, ερώτηση ως το προληπτικό μέλος ενός ζεύγους γειτνίασης).

Οι δείκτες λόγου εμφανίζονται με μεγάλη συχνότητα στον αυθόρμητο προφορικό λόγο όπου και χρησιμοποιούνται ως στοιχεία που παρέχονται από τον ομιλητή και σημάδια που λαμβάνονται από τον ακροατή για το πως πρέπει να συνδυαστούν και να ερμηνευτούν έτσι συνδυαζόμενα μεταξύ τους τμήματα κειμένου. Ο ρόλος τους είναι κυρίως η συμβολή στην οργάνωση του λόγου, αποκαλύπτοντας τις σχέσεις μεταξύ τμημάτων του κειμένου και διευκολύνοντας έτσι το συνομιλητή στην κατανόησή του. Γενικά φαίνεται ότι παρουσιάζουν ιδιαίτερη προτίμηση στον αφηγηματικό λόγο όπου και «δείχνουν» τον ιστό των εκφωνημάτων που συνιστούν την αφήγηση. Στον μη αφηγηματικό λόγο χρησιμοποιούνται στη συντριπτική τους πλειοψηφία για να εισάγουν ένα νέο θέμα, κατατεμαχίζοντας έτσι το λόγο σε θεματικές ενότητες.

Βιβλιογραφία

A) Ελληνική βιβλιογραφία

- Αικατερίνη Μπακάκου-Ορφανού (1999). Κειμενική προσέγγιση της αιτιακής σχέσης. Περιοδικό *Παρουσία-Παράρτημα* αρ. 47.
- Αχιλλέας Τζαρτζάνος (1996). Νεοελληνική Σύνταξις, 2^η έκδοση [1^η έκδοση: 1946], τόμος Α και Β. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Βιολέττα Λέκκα (2005). Η γλώσσα των επιστημονικών κειμένων. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γεωργακοπούλου Α. & Γούτσος Δ. (1999). Κείμενο και Επικοινωνία. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Καλοκαιρινός Α. και Καραντζόλα Ε. (1992). Μα, όμως, αλλά. Όψεις της αντίθεσης στον καθημερινό λόγο. Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 13^{ης} Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη. 391-407.
- Χρ. Κλαίρης-Γ. Μπαμπινιώτης (2005). Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική-Επικοινωνιακή. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

B) Ξένη βιβλιογραφία

- Altenberg Bengt (1986). Contrastive linking in spoken and written English. In: Gunnell Tostie and Ingegerd Bäcklund (eds.). *English in Speech and Writing. A Symposium*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 13-40.
- Andreas H. Jucker and Yael Ziv (1998). Discourse Markers. Descriptions and Theory. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins publishing company.
- Bruce Fraser (1998). Contrastive discourse markers in English. Στο Andreas H. Jucker and Yael Ziv (επιμ.). Discourse Markers. Descriptions and Theory. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins publishing company, 301-326.
- Ferrara Kathleen W. (1997). Form and function of the discourse marker *anyway*: implications for discourse analysis. *Linguistics* 35 (2), 343-378.
- Georgakopoulou A. (1997). Narrative Performances. A Study of Modern Greek Storytelling. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Georgakopoulou A. & Goutsos D. (1997). Discourse Analysis: An Introduction. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Georgakopoulou A. & Goutsos D. (1998). Conjunctions versus discourse markers in Greek: The interaction of frequency, position and functions in context. *Linguistics* 36 (5), 887-917.
- Goutsos D. (1997). *Modelling Discourse Topic: Sequential Relations and Strategies in Expository Text* [= *Advances in Discourse Processes*, Vol. LIX]. Norwood, NJ: Ablex.
- Halliday M.A.K. and Hasan R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday M.A.K. and Hasan R. (1985). *Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-semiotic Prospective*. Oxford: Oxford University Press.
- Hölker Klaus (1991). *Französisch: Partikelforschung. Lexikon der Romanistischen Linguistik*, vol. V. 1. Tübingen: Niemeyer, 77-88.
- Polanyi Livia (1988). A formal model of the structure of discourse. *Journal of Pragmatics* 12, 601-638.
- Redeker Gisela (1990). Ideational and pragmatic markers of discourse structure. *Journal of Pragmatics* 14, 367-381.
- Redeker Gisela (1991). Linguistic markers of discourse structure: review of *Discourse Markers* by D. Sciffrin. *Linguistics* 29, 1139-1172.
- Schiffrin D. (1988). *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schiffrin, Tannen and Hamilton (2003). *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell Publishing
- Schleppegrell Mary (1990). Paratactic “because”. *Journal of Pragmatics* 16, 296-306.
- Sperber D. και Wilson D. (1995). *Relevance: Communication and Cognition*. Second Edition. Oxford: Basil Blackwell.
- Stenström Anna-Brita (1998). From sentence to discourse: Cos (because) in teenage talk. Στο Andreas H. Jucker and Yael Ziv (επιμ.). *Discourse Markers. Descriptions and Theory*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins publishing company, 127-146.
- Tannen Deborah and Kakava Christina (1992). Power and solidarity in Modern Greek conversation: disagreeing to agree. *Journal of Modern Greek Studies* 10, 11-34.

